

התשואה לידע בשפה

העברית בחברה הערבית:

חסמים ברכישת השפה

והדרכים להסרתם

מריאן תחאוכו, עידית קלישר וקיריל מושקלב*

נייר מדיניות 2020.06 / ספטמבר 2020

* ד"ר מריאן תחאוכו היא חוקרת בכירה ומנהלת את התוכנית למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן למדיניות כלכלית. ד"ר עידית קלישר היא חוקרת בכירה במכון אהרן למדיניות כלכלית. קיריל מושקלב הוא חוקר במכון אהרן למדיניות כלכלית. הנייר מתבסס על מחקר משותף עם אסף גבע ונג'יב עמרייה מאגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר. העמדות המובאות בנייר אינן משקפות בהכרח את עמדת הכלכלנית הראשית ו/או משרד האוצר. תודתנו לחבר הוועדה המדעית, ד"ר יניב ידיד לוי, ולנחום בלס על הערותיהם הבונות.

מכון אהרן למדיניות כלכלית

על שם אהרן דוברת ז"ל

חזון מכון אהרן למדיניות כלכלית הוא לתמוך בצמיחה כלכלית ובחזק חברתי בישראל על ידי עיצוב אסטרטגיה והצעות לתוכניות מפורטות למדיניות כלכלית המבוססות על ידע בינלאומי מעודכן.

צמיחה כלכלית הנובעת מגידול בתעסוקה והעלאת הפריון לעובד היא היעד המרכזי של כל המשקים, ובכללם של המשק הישראלי. המדדים המרכזיים לצמיחה כלכלית בת-קיימא – התוצר לנפש, התעסוקה והפריון במשק – נמצאים עדיין ברמה נמוכה מזו המקובלת במדינות המובילות בעולם המפותח. חזון המכון הוא לערוך מחקרים כלכליים אשר יניבו הצעות הן לכלי מדיניות חדשניים והן לרפורמות במשק לקידום הצמיחה, התעסוקה והפריון. מטרת מחקרי המדיניות להשפיע על המדיניות המוניטרית והפיסקלית, תוך גיבוש תוכניות ארוכות טווח שתתמודדנה עם מכלול הבעיות הכלכליות והחברתיות ותתרומנה לצמצום פערים וחזוק החברה והכלכלה. כמו כן, מטרתם להשפיע על השיח המקצועי, לעורר דיון המבוסס על מידע אמין ועל מחקר כלכלי-חברתי ובסופו של דבר להקנות כלים שיתמכו בתוואי של צמיחה ובחוסן החברתי של ישראל.

היעד העיקרי של מכון אהרן למדיניות כלכלית בבית ספר טיומקין לכלכלה הוא בגיבוש אסטרטגיות מדיניות כלכליות אשר מזהות את נקודות החוזק והחולשה של הכלכלה בישראל. על בסיס זה נבנות רפורמות בנושאים רחביים, וכן מחקר המתמקד בענפים שונים כדי לבחון ולהמליץ על שימוש מושכל בכלי מדיניות וסדרי עדיפויות שיגרמו לגידול התעסוקה והפריון בכלל ענפי המשק. במסגרת זו ניתן דגש על חיזוק היתרונות היחסיים של ישראל בחדשנות טכנולוגית, וכן על העצמת ההתייעלות והחדשנות בענפים המסורתיים, ענפי השירותים והסקטור הציבורי. כל זאת נעשה על בסיס מחקרי מוצק והצבת יעדים כמותיים כדי להשיג את חזון המכון.

← דירקטוריון:

מר שלמה דוברת (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, גב' יעל אנדורן, פרופ' צבי אקשטיין, גב' דיתה ברונצקי, מר ארז ויגודמן, גב' ענת לוי, מר צבי לימון, פרופ' רפי מלניק, מר רונן ניר, מר רוני נפתלי, מר יואל קרסו, ד"ר טלי רגב, גב' עפרה שטראוס, מר חיים שני.

← ראש המכון:

פרופ' צבי אקשטיין.

← ועדה מדעית:

פרופ' צבי אקשטיין (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, פרופ' צבי הרקוביץ, ד"ר יניב ידיד לוי, פרופ' עומר מואב, פרופ' רפי מלניק, ד"ר טלי רגב.

← פרטי התקשרות:

המרכז הבינתחומי הרצליה, ת.ד. 167 הרצליה 4610101

טלפון: 09-9602431

דוא"ל: aaron.economics@idc.ac.il

אתר: www.aiep.idc.ac.il

התוכנית למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן

מכון אהרן הקים תוכנית למדיניות כלכלית של החברה הערבית בישראל. חזון המכון בתוכנית זו הינו קידום כלכלה יצרנית ועסקית של החברה הערבית והגברת שילובה בכלכלה הלאומית הישראלית. לתוכנית יש ועדה מייעצת בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס, סלים ג'ובראן, וחברים בה אנשי מפתח מהחברה הערבית מתחומים שונים. הוועדה המייעצת מתכנסת מדי שנה לדיון על נושאי המחקר של התוכנית לשנה הבאה, על סמך התוצאות והידע המצטבר.

פעילות התוכנית היא חלק מהאסטרטגיה הכלכלית המקיפה של מכון אהרן למשק הישראלי, אשר מטרתה להשיג את היעד של צמיחה מתמשכת בתוצר ובפריון תוך צמצום העוני ואי-השוויון. מוקד הפעילות הוא להביא לקבלת החלטות של הממשלה ליישום מדיניות כלכלית ארוכת טווח לחברה הערבית. כדי לקדם את חזון התוכנית, הפעילות מתמקדת בעיצוב אסטרטגיות ובגיבוש מדיניות בתחומי החינוך, התעסוקה והתשתיות, כל אלה בשיתוף משרדי הממשלה השונים, ובמיוחד משרד האוצר. המלצות המדיניות כוללות הצעות לתוכניות מפורטות המבוססות על נתונים עדכניים של האוכלוסייה הערבית, ידע לאומי ובינלאומי מוכחים בכלכלה תוך התייחסות להרגלים ולתרבויות בישראל, כולל המגבלות הפוליטיות. תוצאות המחקרים וההמלצות מוצגות בדיונים פתוחים בשולחנות עגולים המתקיימים ביישובים ערביים בהשתתפות אנשי מקצוע מהחברה הערבית והיהודית וביניהם חוקרים, מקבלי החלטות ובכירים במגזר העסקי והציבורי.

שיתוף הפעולה עם משרדי הממשלה, ובמיוחד עם משרד האוצר, מאפשר להגדיל את האימפקט ולהביא תוכניות אלו להחלטות ממשלה מתוקצבות אשר תבואנה לידי ביטוי ביישום מדיניות ארוכת טווח בתחומים השונים.

התשואה לידע בשפה העברית בחברה הערבית: חסמים ברכישת השפה

והדרכים להסרתם

נייר מדיניות זה הוא המשך לסדרת ניירות של התוכנית למדיניות כלכלית של החברה הערבית בנושא חסמים לנגישות לרכישת הון אנושי בחברה הערבית בישראל והכלים היעילים ביותר להסרתם, בשיתוף אגף הכלכלנית הראשית במשרד האוצר.¹ במחקר הנוכחי אנו מתמקדים בבקיאות בשפה העברית, שהיא אחת המיומנויות הבסיסיות אך החשובות והקריטיות להשתלבות בשוק העבודה ולהצלחה באקדמיה בישראל, כפי שנמצא במחקר קודם אשר בחן את ההשפעה של השליטה בשפה העברית בסיום התיכון בקרב נשים מוסלמיות על התעסוקה והשכר שלהן בגילי העבודה העיקריים.²

המחקר המוצג בנייר זה מתמקד בתשואה לידע בשפה העברית בשוק העבודה בקרב נשים וגברים בחברה הערבית ובחסמים לרכישת השפה העברית במערכת החינוך. מניתוח הנתונים עולה כי רמת הבקיאות בעברית של שיעור גדול מהאוכלוסייה הערבית נמוכה מאוד, וכן קיימים פערים מגדריים משמעותיים לטובת הגברים, אשר מצטמצמים עם העלייה בהשכלה. רמת הבקיאות בעברית נמצאה מתואמת חיובית עם סיכויי ההשתלבות וההצלחה באקדמיה של בוגרי תיכון, וכן עם סיכויי התעסוקה וגובה השכר של גברים ונשים בגילי העבודה העיקריים, כאשר המתאם חזק יותר עם סיכויי התעסוקה של הנשים ועם השכר של הגברים. שיפור רמת הבקיאות בעברית לגבוהה ביותר מתואם עם עלייה של למעלה ממיליארד ש"ח בתוצר השנתי. בחינה מעמיקה של הוראת העברית במערכת החינוך הערבית מעלה חסמים משמעותיים הפוגעים ביכולת ובמוטיבציה של התלמידים הערבים ללמוד את השפה. על כן, אנו ממליצים על שורת צעדים לשיפור רמת הבקיאות בשפה העברית, החל מגיל צעיר, בשלב הלימודים במערכת החינוך, מתוך חזון להביא לשיפור משמעותי של רמת העברית כך שלא תהווה חסם בשוק העבודה ובאקדמיה. בראש ההמלצות – הפרדה של לימודי העברית לשתי רמות, חובה והרחבה, החל מתחילת התיכון, בדומה לאנגלית ומתמטיקה, והתאמת התוכן הפדגוגי:

3 יחידות לימוד – הרמה הנדרשת בכניסה לשוק העבודה ולניהול שיחה יומיומית.

5 יחידות לימוד – הרמה הנדרשת באקדמיה ולניהול שיח מקצועי.

היעדים לשיעור הבוגרים בכל רמת לימוד: לפחות 90% מבוגרי מערכת החינוך הערבי ייבחנו ב-3 יח"ל ומחציתם ירחיבו ל-5 יח"ל. יש לשלב יעדים אלה בתוכנית מקיפה ללימודי העברית לאורך כל שנות הלימוד במערכת החינוך. כמו כן אנו ממליצים להתאים את התוכן הפדגוגי לחברה הערבית לשם יצירת הזדהות ולעידוד הרצון ללימוד השפה, לפתח תכנים וכלים דיגיטליים לסיוע בלימוד השפה, ולהגביר את החשיפה לעברית באמצעות שילוב מורים דוברי עברית ברמת שפת אם במערכת החינוך הערבי, שילוב מרצים אורחים ומתנדבים דוברי עברית בתוכנית הלימודים השוטפת ופעילויות בחינוך הלא-פורמלי בשיתוף תלמידים ממערכת החינוך העברי בהדרכת מדריכים דוברי עברית ברמת שפת אם.

לצד ההמלצות למערכת החינוך, אנו ממליצים על השקעת משאבים לשיפור רמת הבקיאות בעברית בקרב המבוגרים בחברה הערבית באמצעות קורסים והכשרות ללימוד עברית המותאמים לצרכים בשוק העבודה.

¹ העמדות המובאות בנייר אינן משקפות בהכרח את עמדת הכלכלנית הראשית ו/או משרד האוצר.

² תחאוכו, מריאן ואסנת ליפשיץ (טרם פורסם), "שפה כמחסום להשתלבות הנשים המוסלמיות בישראל בשוק העבודה".

תוכן העניינים

6	1. סיכום ומסקנות
8	2. רקע וסקירת ספרות
10	3. הקשר בין רמת העברית בסיום התיכון לבין הצלחה באקדמיה והשתלבות בתעסוקה
11	3.1 תיאור הנתונים ומתודולוגיה
13	3.2 תוצאות
13	3.2.1 הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין השתלבות והצלחה באקדמיה
14	3.2.2 הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין הסיכוי לתעסוקה
16	4. תמונת מצב: רמת הבקיאות בעברית בקרב צעירים לאחר תיכון
18	5. השפעת הבקיאות בעברית דבורה על תעסוקה ושכר
18	5.1 תיאור הנתונים ומתודולוגיה
20	5.2 תוצאות
20	5.2.1 הקשר בין רמת הבקיאות בעברית לתעסוקה ולשכר
21	5.2.2 הערכה לפוטנציאל העלייה בתוצר עקב שיפור רמת העברית הדבורה למקסימום
24	6. החסמים הפוגעים ברכישת העברית במערכת החינוך
28	7. יעדים והמלצות

1. סיכום ומסקנות

מחקר זה הוא המשך לסדרת מחקרים אשר מטרתם זיהוי החסמים בנגישות לרכישת הון אנושי בחברה הערבית, ומציאת הכלים האפקטיביים ביותר להסרתם. במחקר קודם³ הראינו כי 50%–70% מהפער בין ההכנסה הכלכלית החודשית הממוצעת של משק בית ערבי לזו של משק בית יהודי מקורו בפערים ברמת ההון האנושי בין שתי האוכלוסיות, קרי בשנות הלימוד ובאיכות ההשכלה.⁴ חלק משמעותי מהפער ברמת ההון האנושי בין ערבים ליהודים נוצר בגיל בית הספר.⁵ ההישגים הלימודיים הנמוכים והפערים הנוצרים ברמת ההון האנושי עד סיום התיכון משליכים בהמשך על היכולת של מסיימי התיכון להשתלב בהשכלה הגבוהה, וכן על היכולת להשתלב בשוק העבודה ועל איכות התעסוקה. במחקר הנוכחי אנו מתמקדים באחת המיומנויות הבסיסיות אך החשובות והקריטיות להשתלבות בשוק העבודה ולהצלחה באקדמיה בישראל והיא הבקיאות בשפה העברית, שבה ניתן לטפל החל מגיל צעיר כחלק מהלימודים במערכת החינוך. אמדנו את מידת ההשפעה של רמת הבקיאות בשפה על ההשתלבות וההצלחה באקדמיה ובשוק העבודה, ובחנו את הגורמים הפוגעים ברכישת השפה בשנות הלימודים בבית הספר. להלן הממצאים העיקריים:

1. שיעור גבוה מהאוכלוסייה הערבית אינו בקיא בשפה העברית ברמה מספקת, וישנם פערים מגדריים משמעותיים לטובת הגברים. פערים אלו הולכים ופוחתים עם העלייה בהשכלה.
  2. קיים קשר חיובי ומובהק בין רמת העברית של ערביי ישראל בסיום התיכון לבין סיכוייהם להשתלב ולהצליח באקדמיה, ולבין סיכוייהם, בעיקר של הנשים, להיות מועסקים בגיל מאוחר יותר. הסיכוי של סטודנט ערבי שנבחן בבחינת בגרות מורחבת בעברית לנשור מהתואר נמוך ב-7 נקודות האחוז מזה של עמיתו שניגש לבחינה המצומצמת. כמו כן, הסיכוי של אישה ערבייה שנבחרה בבחינת בגרות מורחבת בעברית להיות מועסקת בגיל 26–36 גבוה ב-9 נקודות האחוז מזה של אישה שניגשה לבחינה המצומצמת.
  3. סיכוייהם של גברים ונשים ערבים בגילי העבודה העיקריים אשר רמת הבקיאות שלהם בעברית גבוהה להיות מועסקים גבוהים יותר ב-15.6 וב-27.2 נקודות האחוז, בהתאמה, ושכרם גבוה יותר ב-19.7% וב-20.2%, בהתאמה, מאלה של עמיתיהם אשר רמת הבקיאות שלהם בעברית נמוכה.
  4. שיפור רמת הבקיאות בעברית הדבורה של האוכלוסייה הערבית בגילי העבודה העיקריים מתואם עם עלייה של 1.27 מיליארד ש"ח בתוצר השנתי.
  5. בחינה מעמיקה של שיטות ההוראה של העברית במערכת החינוך הערבית מעלה חסמים משמעותיים הפוגעים ביכולת ובמוטיבציה של התלמידים הערבים ללמוד את השפה: הפרדה מוחלטת בין ערבים ליהודים במערכת החינוך ובחיי היומיום וכתוצאה מכך חוסר חשיפה לשפה, איכות הוראה נמוכה של השפה העברית, תוכן פדגוגי לא מותאם, החלוקה לרמות ומבנה בחינת הבגרות והקבלה לאקדמיה שאינה תלויה בציון הבגרות בעברית.
- לאור תוצאות אלה אנו ממליצים על שורת צעדים לשיפור הבקיאות בשפה העברית, ובעיקר בקרב האוכלוסייה הצעירה. כדי להביא לשינוי משמעותי חשוב להתחיל את ההתערבות בגיל מוקדם, כבר בשלב הלימודים במערכת החינוך. החזון של כל המעורבים צריך להיות שיפור משמעותי של רמת העברית – אם אפשר עד כדי שפת אם עד סיום התיכון – כדי שלא תהווה חסם בשוק העבודה ובאקדמיה.

³ תחאוכו, מריאן (2019), "החברה הערבית כמנוע צמיחה במשק הישראלי", מכון אהרן למדיניות כלכלית.

⁴ לאורך כל הכתוב, ההשוואה הינה לחברה היהודית הלא-חרדית.

⁵ פערים אלה מתואמים כמובן עם הפערים ברקע החברתי-כלכלי בין שתי האוכלוסיות.

להלן המלצות לצעדים ושינויים הנדרשים למימוש החזון :

- היעד בידע בעברית במערכת החינוך הערבית צריך להיות כי ציון הבגרות בעברית ישקף את רמת הידע הנדרשת בשוק העבודה ובאקדמיה.
  - הפרדה של לימודי העברית לרמות שונות, חובה והרחבה, החל מתחילת התיכון, בדומה לאנגלית ומתמטיקה, והתאמת התוכן הפדגוגי :
    - 3 יחידות לימוד – הרמה הנדרשת בכניסה לשוק העבודה ולניהול שיחה יומיומית.
    - 5 יחידות לימוד – הרמה הנדרשת באקדמיה ולניהול שיח מקצועי.
  - מבחן בעל פה בבגרות בחלק של השפה הדבורה על ידי בוחן חיצוני, בדומה לאנגלית.
  - היעד המרכזי עד שנת 2030 יהיה : 90% מבוגרי מערכת החינוך הערבית ילמדו ברמה של שלוש יחידות לימוד, ולפחות מחציתם ירחיבו לחמש יחידות לימוד. כדי להבטיח השגת יעד זה יש לקבוע יעדים מדידים לרמת העברית לאורך כל שנות הלימוד החל מהיסודי, זאת בהינתן שהתוכן הפדגוגי יותאם וישקף בצורה מהימנה את רמת הידע בעברית.
  - התאמת התכנים התרבותיים, ההיסטוריים והלאומיים של לימודי העברית והדגשת הדומה לשפה הערבית, כדי ליצור הזדהות ולהגביר את המוטיבציה ללימוד השפה.
  - הגברת החשיפה לעברית על ידי פעילויות בחינוך הלא-פורמלי שתועברנה על ידי מדריכים דוברי עברית ברמת שפת אם, שתהיינה משותפות עם תלמידים ממערכת החינוך העברי ומתמשכות על פני כל השנה.
  - שילוב הרצאות אורח ומתנדבים דוברי עברית במערכת החינוך.
  - שילוב מורים דוברי עברית ברמת שפת אם, השתלמויות ממוקדות למורי העברית הקיימים, ובנוסף הגדרת הוראת העברית בחברה הערבית כמסלול הכשרה ייעודי במהלך רכישת התואר בהוראה. הגברת החשיפה לעברית של המורים הערבים לעברית על ידי שילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודיים.
  - פיתוח תכנים וכלים דיגיטליים מותאמים לשלבים השונים כדי לסייע בלימוד השפה על ידי העשרה ולימוד בדרכים יצירתיות ומותאמות לשיטות ההוראה המודרניות, אשר יסייעו בין היתר בהפחתת עלויות לטווח הארוך.
- לצד השינוי וההשקעה הנדרשים במערכת החינוך, אנו ממליצים על השקעת משאבים ליצירת קורסים והכשרות ללימוד עברית עבור מסיימי התיכון והתאמת הרמה והתוכן של הכשרות אלה לצרכים בשוק העבודה, במטרה להעלות את שיעורי התעסוקה, בעיקר בקרב הנשים, ולהעלות את איכות התעסוקה בקרב הנשים והגברים.

2. רקע וסקירת ספרות

זיהוי הגורמים ליצירת הפערים בתעסוקה ובפריון העבודה בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית בישראל והנקודות שבהן הם מתפתחים הינו צעד ראשון לבניית תוכנית התערבות אסטרטגית לשילוב כלכלי וחברתי של האוכלוסייה הערבית, החיוני הן להעלאת רמת החיים של החברה הערבית עצמה והן להגברת הצמיחה בתוצר ובפריון במשק. במחקר קודם מצאנו כי ההכנסה הכלכלית החודשית הממוצעת של משק בית ערבי בישראל היא כמחצית מזו של משק בית יהודי שאינו חרדי.⁶ פער זה נובע מהפערים הן בשיעורי התעסוקה והן בשכר בין שתי האוכלוסיות. הפער בתעסוקה נובע בעיקר משיעור התעסוקה הנמוך של הנשים הערביות, העומד על כ-35% בלבד לעומת כ-81% בקרב היהודיות, אך חלק מהפער נובע גם מהפרישה המוקדמת של הנשים והגברים בחברה הערבית משוק העבודה. לעומת זאת, הפער בשכר נובע ברובו מהפער הגדול בין השכר השעתי של גברים ערבים לזה של גברים יהודים; השכר של הגברים הערבים הוא כשני שלישי מזה של היהודים. פירוק הגורמים לפערים בהכנסות הראה כי 50%–70% מהפער מקורו בחסמים ברכישת הון אנושי, והיתר מקורו בחסמים במימוש הפוטנציאל של ההון האנושי בכניסה לשוק העבודה. חלק משמעותי מהפערים ברמת ההון האנושי בין ערבים ליהודים נוצר בגילים המוקדמים של בית הספר. ההישגים הלימודיים הנמוכים והפערים הנוצרים ברמת ההון האנושי עד סיום התיכון משליכים בהמשך על היכולת של מסיימי התיכון להשתלב בהשכלה הגבוהה, וכן על היכולת להשתלב בשוק העבודה ועל איכות התעסוקה.

אחת המיומנויות הבסיסיות, אך החשובות והקריטיות, להשתלבות ולהצלחה בשוק העבודה ובאקדמיה של מיעוטים אתניים היא בקיאות בשפת הרוב. מחקרים שבוצעו בנושא השתלבות אוכלוסיות מהגרים ופליטים ברחבי העולם הראו כי ההשתלבות בשוקי העבודה המקומיים טובה יותר ככל שההשקעה ברכישת השפה גבוהה יותר.⁷ ואכן, הבקיאות בשפה העברית, בעיקר בדיבור אך גם בכתובה ובקריאה, נחוצה להשתלבות איכותית בשוק העבודה ובאקדמיה בישראל, כפי שעלה בבחינת אוכלוסיית יוצאי ברית המועצות לשעבר, שבה נמצא כי רמת הבקיאות בעברית אומנם אינה משפיעה על הצעות העבודה אך משפיעה חיובית על השכר.⁸ מראיונות שקיימנו עם גורמים מקצועיים במערכת החינוך, במוסדות להשכלה גבוהה ובחברות עסקיות עולה כי רובם המכריע של התלמידים הערבים מסיימים תיכון כאשר הם אינם בקיאים ברמה מספקת בשפה העברית ובעיקר בעברית הדבורה, וחלקם אף אינם מסוגלים לנהל שיחה ברמה הבסיסית, לרבות התלמידים שסיימו בגרות עם חמש יחידות בעברית. צעיר או צעירה ערבים שאינם בקיאים בשפה העברית עם סיום התיכון מתחילים את חייהם הבוגרים מנקודת התחלה נמוכה משמעותית מזו של עמיתיהם היהודים, ונתקלים בקשיים רבים הנובעים מאי-ידיעת השפה הפוגעים בסיכויי ההצלחה שלהם. קושי זה נכון עבור בוגרי תיכון עם הישגים גבוהים המעוניינים להשתלב באקדמיה, וכן עבור אלו המעוניינים להשתלב ישירות בשוק העבודה. ברוב מקומות העבודה, גם בתוך היישובים הערביים, נדרשת בקיאות בשפה העברית; בחלקם מספיקה רמה בסיסית, ובחלקם נדרשת רמה טובה מאוד כדי להתקבל או כדי להתקדם למשרות בכירות. כמו כן, הרוב המכריע של הלימודים האקדמיים בישראל מתנהל בעברית, ובנוסף הבקיאות בעברית נדרשת גם בהתנהלות מול הסגל המנהלי ובהשתלבות חברתית בחיים האקדמיים, ולא רק בהרצאות ובלימודים עצמם. חוסר הבקיאות בשפה מכביד על הסטודנטים הערבים, אשר ממילא מתמודדים עם קשיים רבים בתחילת דרכם באקדמיה, ומהווה מכשול משמעותי להצלחתם. גם כאשר מדובר בצעירים

⁶ תחאוכו, מריאן (2019), "החברה הערבית כמנוע צמיחה במשק הישראלי", מכון אהרן למדיניות כלכלית. מכאן ואילך אוכלוסיית היהודים הנבחנת בהשוואה לאוכלוסיית הערבים אינה כוללת את היהודים החרדים.

⁷ Cortes, Kalena E. (2004), "Are Refugees Different from Economic Immigrants? Some Empirical Evidence on the Heterogeneity of Immigrant Groups in the United States", *Review of Economics and Statistics* 86(2), 465–480; Duleep, Harriet Orcutt (2015), "The Adjustment of Immigrants in the Labor Market", in *Handbook of the Economics of International Migration* 1, Amsterdam: Elsevier, 105–182

⁸ Cohen-Goldner, Sarit and Zvi Eckstein (2008), "Labor Mobility of Immigrants: Training, Experience, Language, and Opportunities", *International Economic Review* 49(3), 837–872

המוותרים על האקדמיה בישראל ובחרים לרכוש את התואר שלהם בחו"ל, חוסר הבקיאיות בשפה העברית מהווה חסם בשובם לארץ, ומקשה עליהם להשתלב בתעסוקה. כמו כן, יש לזכור שבנוסף לפגיעה בהשתלבות באקדמיה ובתעסוקה, חוסר הבקיאיות בשפה פוגע גם ביכולת של האוכלוסייה הערבית להתנהל ביומיום מול המוסדות הממשלתיים, הבנקים ועסקים אחרים הנמצאים מחוץ ליישובים הערביים.

אחד האתגרים המשמעותיים במדידת ההשפעה של רמת הבקיאיות בשפה העברית בקרב ערבים על היכולת שלהם להשתלב באקדמיה ובשוק העבודה בישראל הינו המחסור בנתונים אובייקטיביים ועקביים של רמת העברית שלהם ובנתונים לאורך זמן. במחקר זה השתמשנו במאגרי נתונים ייחודיים ממקורות שונים⁹ כדי לאמוד את הקשר בין רמת הבקיאיות של האוכלוסייה הערבית בשפה העברית בשלבים השונים בחיים לבין ההשתלבות שלהם באקדמיה ובתעסוקה. נמצא כי ישנו קשר חיובי ומובהק בין רמת הבקיאיות בשפה העברית לבין כניסה והצלחה באקדמיה ולבין תעסוקה ופריון בשוק העבודה. התחזיות שביצענו על סמך אמידה זו מראות כי שיפור העברית בגילים הצעירים יכול להביא לעלייה משמעותית בתעסוקה ובפריון ולתרום לתוצר ולצמיחה במשק.

בהינתן החשיבות של השפה העברית בהשתלבות באקדמיה ובשוק העבודה, נשאלת השאלה כיצד שיעור כה גדול בקרב החברה הערבית אינו שולט בשפה, ובעיקר בעברית הדבורה? כדי לענות על שאלה זו, ניתחנו את הנתונים וביצענו בחינה מעמיקה של שיטות ההוראה של העברית, תוכנית הלימודים והשינויים שחלו לאורך השנים, וכן ביקרנו בבתי ספר ערביים וביצענו ראיונות עם התלמידים, המנהלים והמורים לעברית בבתי הספר ובדיקה בשטח כדי לזהות את החסמים הפוגעים ביכולת ובמוטיבציה של התלמידים הערבים ללמוד את השפה.

הסרת חסם השפה יכולה לצמצם משמעותית את הפערים ברמת ההון האנושי בין ערבים ליהודים ולתרום להשתלבות של הערבים בכלכלה ובחברה הישראלית. ככל שרכישת השפה תחל בגיל מוקדם יותר כך תהיה התרומה לתעסוקה ולפריון גדולה יותר. בנייר זה אנו מציעים דרכי פעולה ממוקדות להגברת המוטיבציה ללימוד ושיפור הבקיאיות בשפה העברית כבר במערכת החינוך, כדי שהעברית לא תהווה חסם בהשתלבות ובהצלחה של הערבים הן בשוק העבודה והן באקדמיה.

המשך הנייר מסודר כדלהלן: פרק 3 מציג את השפעת רמת הבקיאיות בעברית בסיום התיכון, כפי שמתבטאת בציון הבגרות בעברית, על ההשתלבות וההצלחה באקדמיה ובתעסוקה. פרק 4 מציג תמונת מצב של רמת הבקיאיות בעברית של האוכלוסייה הערבית לאחר התיכון. פרק 5 מציג את הקשר בין רמת הבקיאיות בעברית דבורה בגילי העבודה העיקריים לבין ההשתלבות בשוק העבודה, ותחזית לפוטנציאל העלייה בתעסוקה ובפריון בחברה הערבית עקב שיפור הבקיאיות בשפה. פרק 6 מציג את החסמים הפוגעים ברכישת השפה במערכת החינוך, ולבסוף פרק 7 מציע יעדים והמלצות מדיניות שיביאו להסרת חסם השפה.

⁹ פירוט של מאגרי הנתונים מופיע בנפרד בכל פרק.

3. הקשר בין רמת העברית בסיום התיכון לבין הצלחה באקדמיה והשתלבות בתעסוקה

לרמת הבקיאיות של הערבים בקריאה וכתובה וליכולת שלהם לתקשר בעברית בשלב סיום התיכון יכולה להיות השפעה משמעותית על ההשתלבות שלהם בשוק העבודה ובאקדמיה. תנאי הסף לקבלה לאקדמיה עבור בוגר מערכת החינוך הערבית בישראל כוללים זכאות לבגרות במקצוע העברית, לפחות 2-3 יחידות לימוד וציון סף בבחינת היע"ל (בחינת ידע בעברית המיועדת למי שנבחן בפסיכומטרי שלא בשפה העברית).¹⁰ כפי שניתן לראות בהמשך בפרק 4, בשני המקרים מדובר בתנאי סף הדורשים ידע ברמה בסיסית ומעלה, בעיקר בקריאה וכתובה, אך מכשול העברית והאתגר המשמעותי יותר מתחיל עם הקבלה לאקדמיה והמעבר לסביבה המתנהלת ברובה בשפה העברית.

כפי שהזכרנו לעיל, בדיקה בשטח מעלה כי רמת הבקיאיות בעברית של בוגרי התיכונים, לרבות הנבחנים בבחינה המורחבת בעברית, אינה מספקת, ובייחוד בעברית דבורה (כיוון שההישגים בבחינות הבגרות אינם משקפים את רמת הבקיאיות בעברית דבורה), כך שחלקם אף חסרי יכולת לנהל שיחה ברמה בסיסית. צעירים אלה נתקלים בקושי רב עם תחילת הלימודים באקדמיה, וסיכויי ההצלחה שלהם נפגעים. כל מוסד אקדמי בישראל שלומדים בו סטודנטים ערבים מודע לגודל הבעיה, וממפגשים שערך עם עשרות חברי סגל והנהלה במוסדות שונים עלה כי חוסר הבקיאיות של הסטודנטים הערבים בשפה העברית (בעיקר הדבורה) הוא אחד החסמים המשמעותיים להצלחתם בתואר, ובעיקר בשנה הראשונה.¹¹ ברוב המוסדות מציעים פתרונות מסוגים שונים כדי לאפשר "נחיתה רכה" בשנה הראשונה וכדי למנוע נשירה בקרב הסטודנטים הערבים, כגון מכינה בעברית (כדוגמת "שער לאקדמיה" במכללת ספיר או המכינה בטכניון), שיעורים פרטיים או תרגולים המועברים על ידי דוברי ערבית בסמסטר הראשון (כדוגמת תוכנית "פרחי הייטק" בגבעת חביבה), וכן קורסים שלמים המועברים בערבית בשנה הראשונה (למשל באוניברסיטה הפתוחה). אך פתרונות אלה אינם מצליחים לתת מענה מלא לבעיה כיוון שהנוכחות בהם אינה חובה, וחלק גדול מהסטודנטים אינו מנצל את העזרה המוצעת, אם מחוסר מודעות לחשיבות ההשקעה בשיפור הבקיאיות בשפה ואם מחוסר יכולת להשתתף מסיבות שונות.

כאמור, חוסר הבקיאיות בשפה בסיום התיכון מהווה חסם גם עבור מי שמעוניין להשתלב בשוק העבודה, לרבות אלה המעוניינים להשתלב בשוק העבודה ללא רכישת תואר אקדמי ואלה הבוחרים לרכוש תואר בחו"ל ובסיומו שבים לארץ במטרה להשתלב בתעסוקה. כאמור, חסם השפה עבור הלומדים באקדמיה בישראל הוא רלוונטי בעיקר במהלך הלימודים עצמם, ולרוב עד סיום הלימודים יש שיפור משמעותי ברמת הבקיאיות.

בפרק זה אנו בודקים את הקשר בין רמת הבקיאיות בשפה העברית בסיום התיכון, כפי שהיא באה לידי ביטוי בהישגים של הערבים בבגרות, לבין השתלבות והצלחה באקדמיה בישראל והשתלבות בשוק העבודה.

¹⁰ עד שנת 2016 כללו יחידות החובה בבגרות בעברית בחינוך הערבי 2 יחידות; החל משנת 2017 התווספה עוד יחידה.
¹¹ בין המרוויינים: פרופ' חוסאם חאייק, הטכניון; גב' איינה אגאדיר, האוניברסיטה הפתוחה; פרופ' רפי מלניק, המרכז הבינתחומי הרצליה; ד"ר יהודית גולן, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין; גב' פרידה פיישר, המכללה האקדמית נתניה (לשעבר מנהלת אולפן עקיבא); מר יוסף ג'בארין, גבעת חביבה; מר סעיד דיאבאת, מנהל תוכנית "עברית כשפה שנייה", גוינט ישראל.

3.1 תיאור הנתונים ומתודולוגיה

כדי לאמוד את הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין השתלבות והצלחה באקדמיה ולבין השתלבות בתעסוקה השתמשנו במאגר נתונים מיוחד שנבנה על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הקובץ מכיל נתונים מפורטים עד שנת 2016 על כל אזרחי ישראל אשר נולדו בין השנים 1980–1990 (כלומר פרטים שהיו בין הגילים 26–36 בשנת 2016), לרבות רקע משפחתי, נתונים דמוגרפיים, הישגים בבית הספר כולל ציוני מיצ"ב ובגרויות, ציוני פסיכומטרי, לימודים באקדמיה ותעסוקה. המדגם שהשתמשנו בו מכיל 1,427,413 תצפיות, מתוכן 292,101 ערבים (20.1%). עבור תת-מדגם זה קיימים נתונים מלאים של הישגים בבגרות, השכלה אקדמית, תעסוקה ונתונים דמוגרפיים.¹² את נתוני הערבים השוונו לאלה של האוכלוסייה הכללית, שאינה כוללת 112,175 תצפיות שאותן זיהינו כחרדים (לפי בית הספר התיכון שבו למדו).¹³ לוח 1 מציג את שיעור הערבים במדגם שניגשו לבחינת הבגרות בעברית (לפי מספר יחידות) ושעברו את הבחינה.

לוח 1: שיעור הערבים שנבחנו בבחינת הבגרות בעברית ושיעור הערבים שעברו את בחינת הבגרות

בעברית, לפי מספר יחידות

שיעור הנבחנים מסך התצפיות	שיעור העוברים מסך התצפיות	מספר יחידות בעברית
9.34%	5.5%	2 יחידות
1.58%	0.8%	3 יחידות
34.46%	31.4%	5 יחידות (כולל 4)
54.62%	-	לא ניגשו לבחינה

מקור: עיבודי החוקרים לנתוני הלמ"ס עבור שנתונים 1980–1990.

כפי שניתן לראות, בסך הכול 45.4% מהערבים במדגם ניגשו לבחינת הבגרות ו-37.7% היו זכאים לבגרות בעברית עד סיום י"ב.

כדי לבחון את הקשר בין רמת העברית בסיום התיכון לבין ההצלחה באקדמיה ולבין הסיכוי לתעסוקה, עבור כל הפרטים (ולא רק מי שניגש לבגרות), חילקנו את המשתנה של הבקאות בעברית ל-3 קטגוריות: לא ניגש לבחינת הבגרות בעברית, ניגש לעברית מצומצמת (2-3 יחידות) וניגש לעברית מורחבת (4-5 יחידות), ויצרנו משתנה דמי לכל אחת מהקטגוריות. ההנחה היא כי קיים מתאם חיובי בין היקף שעות החשיפה לעברית בבית הספר לשליטה בשפה: תלמיד שנבחן בבחינת הבגרות בעברית נחשף יותר לשפה במהלך לימודיו בבית הספר ולכן בקיא בה ברמה גבוהה יותר מזה שלא נבחן כלל, ותלמיד שנבחן בבגרות מורחבת אף למד שעות רבות יותר וברמה גבוהה יותר מתלמיד שנבחן בבגרות מצומצמת.¹⁴ כיוון שהישגי התלמידים בבגרות בעברית מתואמים עם המוטיבציה והיכולות שלהם באופן כללי, אשר יכולות להשפיע על הסיכוי להשתלבות ולהצלחה באקדמיה ובתעסוקה, הוספנו לאמידה מדדים נוספים להישגים במערכת החינוך הכוללים את הרמה במתמטיקה בבגרות (שלושה משתני דמי בדומה לעברית), את ציוני המיצ"ב, ובחלק מהמקומות גם את ציון הפסיכומטרי, במטרה לבדוד ככל האפשר את ההשפעה של העברית.¹⁵

¹² הנתונים כוללים רק את הנבחנים בבחינות המתקיימות עד סוף י"ב ואינם כוללים את הנבחנים האקסטרניים. עם זאת, 22% מקבוצת ההשוואה הינם פרטים שעבורם לא יכולנו לזהות את בית הספר התיכון שבו למדו, וייתכן כי חלקם חרדים שלא יכולנו לזהות (ושיעור התצפיות שזוהו כיהודים חרדים נמוך משיעורם במערכת החינוך).

¹⁴ יש לציין כי תלמיד שניגש לעברית מורחבת לא בהכרח שולט באופן מלא בשפה העברית, כפי שניתן לראות בפרק 4, אך סביר להניח שהוא שולט בה ברמה גבוהה יותר ממי שניגש לעברית מצומצמת או ממי שלא ניגש לבגרות בעברית כלל.

¹⁵ בחרנו להוסיף את היכולות במתמטיקה בבגרות ולא באנגלית כיוון שתנאי הקבלה לאקדמיה מחייבים אנגלית מורחבת, וכמעט כל מי שלומד באקדמיה זכאי לאנגלית מורחבת.

כדי לאמוד את הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין ההצלחה באקדמיה (או במקרה שלנו אי ההצלחה באקדמיה) השתמשנו במדגם של הפרטים שהחלו את לימודיהם לתואר ראשון באקדמיה בישראל עד שנת 2011, כדי להשאיר טווח של חמש שנים לפחות לסיים את התואר.¹⁶ כיוון שהלימודים באקדמיה מחייבים לפחות 2 יחידות בבגרות בעברית, כללנו במדגם רק את הפרטים שניגשו לבגרות (שהם 97% מסך הפרטים שהתחילו ללמוד באקדמיה, ומתוכם כ-97% היו זכאים לבגרות בעברית).¹⁷ רמת העברית כללה את משתנה הדמי "עברית מורחבת", כאשר ההשוואה היא לקבוצה שניגשה לבחינת הבגרות המצומצמת בעברית. הגדרנו שני סוגים של נשירה:

- נשירה מהתואר – משתנה דמי המקבל את הערך 1 עבור פרט שהתחיל תואר ראשון אך לא סיים תואר באף תחום, ו-0 אחרת.
- נשירה מהתחום – משתנה דמי המקבל את הערך 1 עבור פרט שהתחיל תואר ראשון בתחום כלשהו אך לא סיים באותו תחום, ו-0 אחרת (כמובן קבוצה זו כוללת גם פרטים שעברו לתחומים אחרים ואולי סיימו תואר בתחום האחר).

אמידת הסיכוי לנשירה בהינתן רמת העברית בבגרות בוצעה בשני המקרים באמצעות רגרסיה לינארית (OLS) וכללה את המשתנים המפקחים: מגדר, שנתון לידה, דת, תחום לימוד, ציון פסיכומטרי, הרחבה בבגרות במתמטיקה, סוג מוסד אקדמי (אוניברסיטה/מכללה), גיל בתחילת לימודים, רקע סוציאקונומי, ציון מיצ"ב.

כדי לאמוד את הקשר בין רמת העברית בסיום התיכון לבין השתלבות בתעסוקה, השתמשנו במדגם הכולל את כל הפרטים ואמדנו עבור גברים ונשים בנפרד את הסיכוי להיות מועסקים בשנת 2016 בהינתן רמת העברית שלהם ומשתנים מפקחים אחרים. האמידה נעשתה על ידי רגרסיה לינארית (OLS) שבה המשתנה התלוי הינו משתנה דמי המקבל את הערך 1 אם הפרט היה מועסק בשנת 2016. רמת העברית כללה 2 משתני דמי, "עברית מורחבת" (4-5 יחידות) ו"עברית מצומצמת" (2-3 יחידות) בהשוואה לקבוצה שלא ניגשה לבגרות בעברית. הרגרסיה כללה את המשתנים המפקחים: רמת השכלה (תואר ראשון ומעלה/סטודנט/ללא תואר), תחום לימוד, מצב משפחתי, מחוז מגורים, דת, הכנסת הורים, שנתון לידה, בגרות במתמטיקה (מורחבת/מצומצמת) ומספר ילדים (עבור נשים בלבד).

בכל אחד מהמדדים שבדקנו, תחילה חישבנו את הממוצעים הפשוטים עבור ערבים ויתר האוכלוסייה בנפרד ולאחר מכן הרצנו רגרסיה לכל האוכלוסייה, עם משתנה דמי המקבל את הערך 1 אם הפרט ערבי, כדי לקבל אינדיקציה לפערים בין הערבים לבין האוכלוסייה הכללית בישראל, כאשר אנו שולטים במשתני הרקע. ברגרסיות אלה לא כללנו את משתנה העברית כיוון שרק הערבים נבחנו בבחינת הבגרות בעברית ומשתנה העברית אינו קיים עבור יתר האוכלוסייה.

¹⁶ הנתונים בקובץ הם עד 2016, ולמי שהתחיל ללמוד משנת 2012 לא נשאר מספיק שנים לסיים את התואר בטווח השנים שבמדגם.

¹⁷ 8.39% מהערבים שהתחילו ללמוד באקדמיה ניגשו לעברית מצומצמת ו-88.13% ניגשו לעברית מורחבת. החלק הקטן שכולל את אלה שלא ניגשו לבחינה או לא עברו אותה בסוף התיכון, ייתכן כי הם השלימו בגרות אקסטרנית או התקבלו ללימודים עם הקלות מסוימות.

3.2 תוצאות

תוצאות הרגרסיות מראות כי ישנו קשר חיובי ומובהק בין רמת העברית של ערביי ישראל בסיום התיכון לבין הסיכוי שלהם להצליח באקדמיה ולבין הסיכוי שלהם להיות מועסקים בגיל מאוחר יותר, ובעיקר בקרב הנשים.

3.2.1 הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין השתלבות והצלחה באקדמיה

14.4% מהערבים במדגם התחילו ללמוד לתואר ראשון באקדמיה בישראל, לעומת 43.5% ביתר האוכלוסייה (כלומר פער של 29.1 נקודות האחוז). לוח 2 מציג את שיעורי הנשירה מהתחום ומהתואר בקרב המתחילים ללמוד עד שנת 2011.

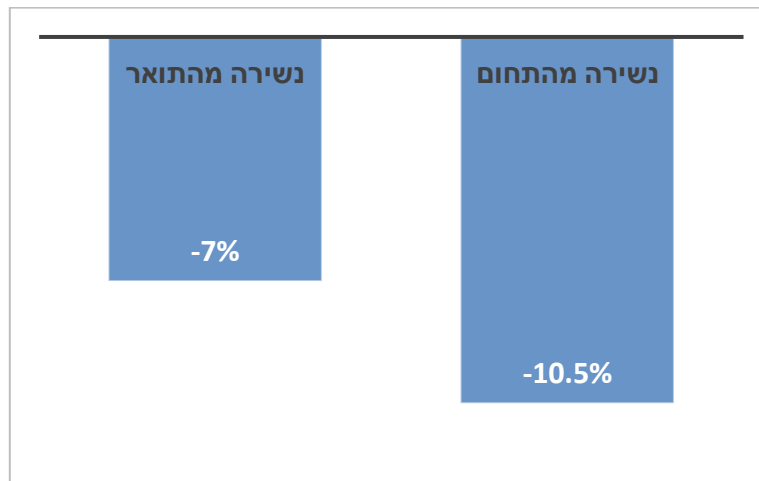
לוח 2: שיעור הנשירה מתחום ומתואר לפי קבוצות אוכלוסייה

ערבים	יתר האוכלוסייה ללא החרדים	
56.9%	43.8%	נשירה מתחום
30.2%	20.6%	נשירה מתואר

מקור: עיבודי החוקרים לנתוני הלמ"ס עבור שנתונים 1980–1990.

כפי שניתן לראות, שיעורי הנשירה הממוצעים מתחום ומתואר בקרב הערבים גבוהים ב-13.1 וב-9.6 נקודות האחוז, בהתאמה, כך ששיעור הנשירה מתחום הלימודים בחברה הערבית גבוה פי 1.3 ביחס לאוכלוסייה הכללית ושיעור הנשירה מהתואר גבוה פי 1.5. כאמור, ישנם גורמים שונים המשפיעים על הסיכוי לנשירה, והפערים בשיעורי הנשירה הם תוצאה של פערים במשתני הרקע בין שתי האוכלוסיות. ברגרסיות שבהן שלטנו במשתני הרקע (מגדר, תחום לימוד, ציון פסיכומטרי, בגרות במתמטיקה, סוג מוסד אקדמי [אוניברסיטה/מכללה], גיל בתחילת הלימודים, רקע סוציאקונומי, ציון מיצ"ב), הפער בשיעורי הנשירה מהתחום ומהתואר בין שתי קבוצות האוכלוסייה הצטמצם ל-11.5% ו-6.2%, בהתאמה. כלומר משתני הרקע מסבירים 12% ו-35% מהפערים בשיעורי הנשירה הממוצעים מתחום ומתואר, בהתאמה, אך ישנם עדיין פערים במשתנים נוספים מלבד אלה ששלטנו בהם ברגרסיה אשר משפיעים בצורה משמעותית על סיכויי הנשירה. חלק מהפער נובע מחוסר הבקיאיות של האוכלוסייה הערבית בשפה העברית, כפי שניתן לראות בתוצאות הרגרסיות הבאות. איור 1 מציג את תוצאות הרגרסיה שבה בדקנו את הקשר בין רמת העברית בבגרות של ערבים שנכנסו לאקדמיה לבין הסיכוי שלהם לנשור מהתחום או מהתואר.

איור 1: הפער בהסתברות לנשור מהתחום או מהתואר בין סטודנטים ערבים שנבחנו בבחינת הבגרות המורחבת בעברית לבין סטודנטים ערבים שנבחנו בבחינת הבגרות המצומצמת בעברית

עברית מורחבת – 5-4 יחידות, עברית מצומצמת – 3-2 יחידות.
הפערים המוצגים מובהקים ($p < 0.05$).
מקור: עיבודי החוקרים לנתוני הלמ"ס עבור שנתונים 1980–1990.

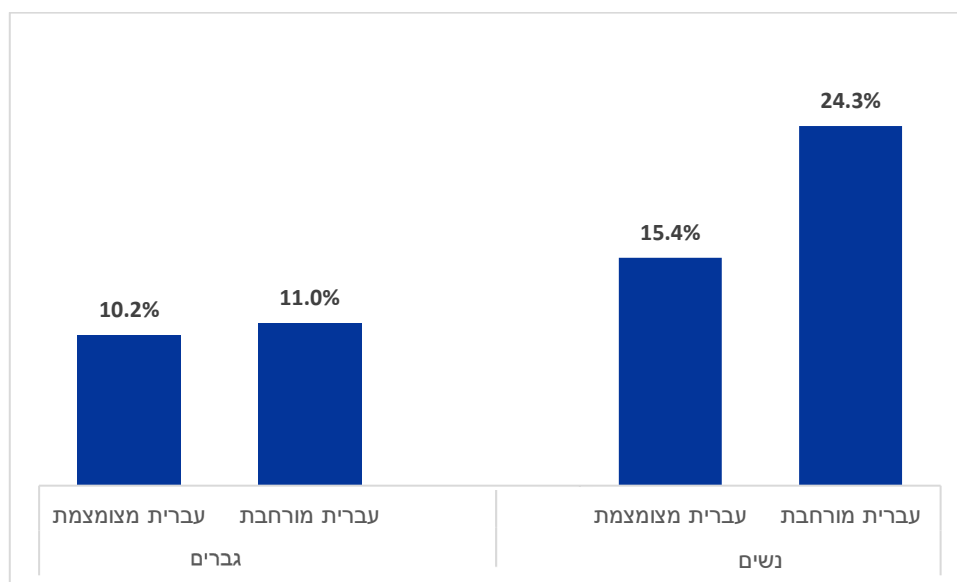
כפי שניתן לראות, הסיכוי של סטודנט ערבי שניגש לבחינת הבגרות המורחבת בעברית לנשור מתחום הלימודים נמוך (או הסיכוי שלו להצליח בתחום גבוה) ב-10.5 נקודות האחוז ביחס לעמיתו שניגש לבחינה המצומצמת בעברית, והסיכוי לנשירה מהתואר נמוך ב-7 נקודות האחוז.

3.2.2 הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין הסיכוי לתעסוקה

79.7% מהגברים הערבים ו-74.4% מהגברים הלא-ערבים במדגם, שהיו בגילי 26–36, היו מועסקים בשנת 2016. ידוע כי בקבוצות גילים אלה אין פערים משמעותיים בשיעורי התעסוקה בין גברים ערבים לגברים יהודים, והפער בתעסוקה לטובת הגברים הערבים במדגם שלנו יכול לנבוע בין היתר מכך שבקבוצה של הלא-ערבים נכללו חרדים שלא יכולנו לזהות (ראו הערת שוליים 12). לעומת זאת במדגם של הנשים 54.2% מהערביות ו-76.9% מיתר האוכלוסייה היו מועסקות בשנת 2016, כלומר פער של 22.7 נקודות האחוז. הפער בתעסוקה בין הערביות לקבוצת ההשוואה לא הצטמצם משמעותית גם בגרסה שבה שלטנו על משתני רקע (תחום לימוד, דת, מצב משפחתי, מחוז מגורים, הכנסת הורים, רמת השכלה (אקדמי/סטודנט/לא אקדמי), שנתון לידה, בגרות במתמטיקה), ונותר 20.3 נקודות האחוז.

איור 2 מציג את תוצאות הרגרסיות שהרצנו רק עבור המדגם של הערבים, נשים וגברים בנפרד, ובהן בדקנו את הקשר בין רמת העברית בבגרות לבין הסיכוי להיות מועסקים.

איור 2: התוספת להסתברות של גברים ונשים ערבים להיות מועסקים בהינתן רמת העברית בבגרות בהשוואה לפרטים שלא ניגשו לבגרות

עברית מורחבת – 5-4 יחידות, עברית מצומצמת – 3-2 יחידות.
 כל התוספות ביחס לפרטים שלא ניגשו לבגרות מובהקות ($p < 0.01$).
 מקור: עיבודי החוקרים לנתוני הלמ"ס עבור שנתונים 1980–1990.

כפי שניתן לראות, במדגם של הגברים שיעור התעסוקה בקרב הנבחנים בבגרות בעברית גבוה בכ-10 נקודות האחוז משיעורו בקרב גברים שלא נבחנו בבגרות, אך הפער בין אלה שנבחנו בעברית מצומצמת לבין אלה שנבחנו בעברית מורחבת אינו משמעותי.¹⁸ לעומת זאת, בקרב הנשים ישנם פערים גדולים ומשמעותיים יותר בין כל הקבוצות: הסיכוי של אישה שנבחנה בבחינת הבגרות המצומצמת בעברית גבוה ב-15.4 נקודות האחוז מזה של אישה שלא נבחנה בבגרות בעברית, והסיכוי של אישה שנבחנה בבחינת הבגרות המורחבת עולה ב-8.9 נקודות אחוז נוספות. כלומר ההשפעה של רמת העברית בסיום התיכון על סיכויי התעסוקה משמעותית יותר עבור הנשים מאשר עבור הגברים.

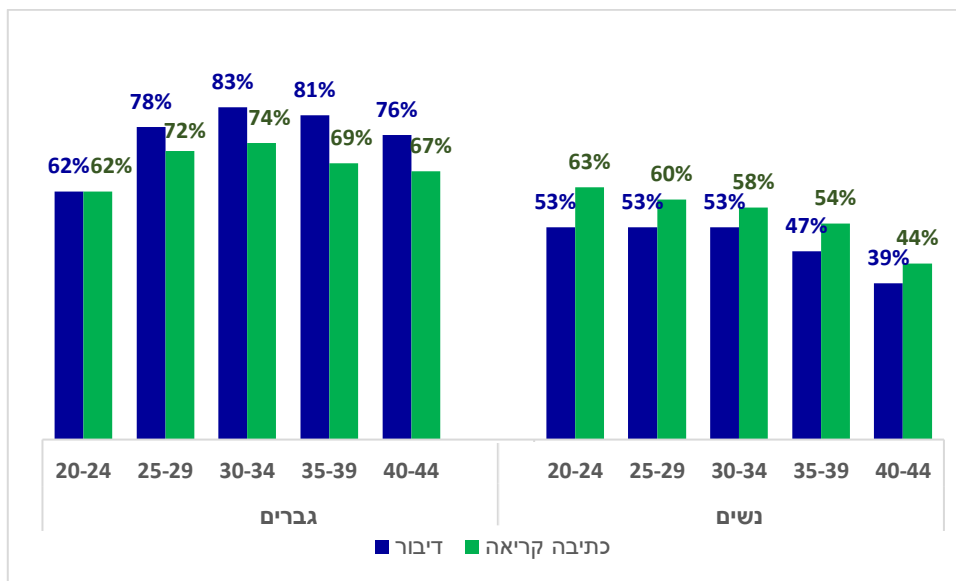
¹⁸ ייתכן כי חלק מפער זה נובע מהפער בין המאפיינים (מלבד אלה המופיעים ברגרסיה) של הגברים שכן בחרו להיבחן בבגרות לבין המאפיינים של אלה שלא נבחנו בבגרות.

4. תמונת מצב: רמת הבקיאות בעברית בקרב צעירים לאחר תיכון

רכישת השפה, ובעיקר הדבורה, נמשכת גם בגילים המבוגרים יותר לאחר סיום התיכון, עם ההשתלבות באקדמיה ובתעסוקה. אחד ממקורות הנתונים המעטים המאפשרים לקבל תמונת מצב של רמת הבקיאות של האוכלוסייה הערבית בשפה העברית לאחר סיום התיכון לפי מאפיינים שונים הינו הסקר החברתי של הלמ"ס הנערך מדי שנה. סקר זה מספק מידע על תנאי החיים ורווחת האוכלוסייה בישראל, ובין היתר הנסקרים מתבקשים לדווח על רמת הבקיאות שלהם בעברית בשלוש קטגוריות: כתיבה, קריאה ודיבור, כאשר בכל קטגוריה הנסקרים מדרגים את הבקיאות שלהם בסולם של 5: "לא שולט כלל", "חלשה", "בינונית", "טובה" ו"טובה מאוד". בפרק זה נאפיין את רמת הבקיאות של האוכלוסייה הערבית בשפה העברית כפי שהיא מדווחת בסקרים החברתיים מהשנים 2014–2017 לפי גיל, מגדר, השכלה, דת ומקום מגורים. התמקדנו בקבוצות הגילים 20–44, שהן קבוצות הגיל העיקריות לכניסה לאקדמיה ולשוק העבודה.¹⁹

איור 3 מציג את שיעור המדווחים "טוב" או "טוב מאוד" בדיבור ובקריאה וכתביה.²⁰

איור 3: שיעור המדווחים על רמת עברית טובה ומעלה לפי קבוצות גיל ומגדר

מקור: עיבודי החוקרים לסקרים החברתיים של הלמ"ס 2014–2017.

ניתן לראות כי הגברים מדווחים על רמת שליטה טובה יותר בעברית מנשים באופן כללי, והפערים הולכים וגדלים עם העלייה בגיל. ייתכן כי הסיבה לכך היא שיעורי ההשתתפות הגבוהים יותר של הגברים בשוק העבודה, המביאים לשיפור רמת העברית לאחר סיום התיכון. כמו כן, ניתן לראות כי גברים מדווחים על שליטה טובה יותר בדיבור מאשר בקריאה וכתביה, ונשים להפך. זו אינדיקציה נוספת לכך שגברים רוכשים את השפה העברית בעיקר בשוק העבודה ונשים בעיקר במערכת החינוך, שבה הדגש הינו בקריאה ובכתיבה.

¹⁹ המדגם כולל 3,287 ערבים בגילים 20–44.

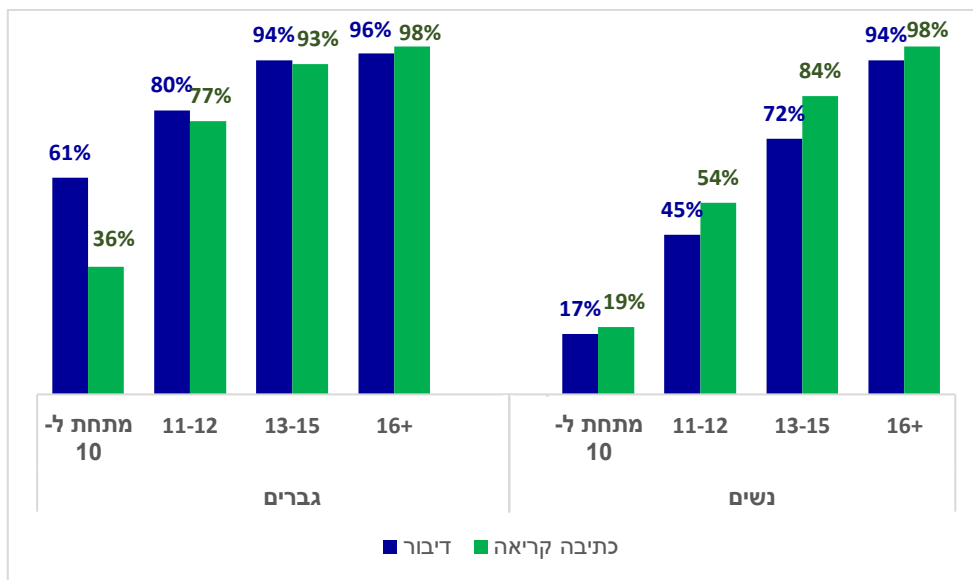
²⁰ קיים מתאם גבוה מאוד (99.9%) בין רמות הבקיאות בקריאה ובכתיבה, ולכן איחדנו אותן.

פילוח הנתונים לפי מחוזות מראה שתי קבוצות אוכלוסייה בתוך החברה הערבית שבהן רמת הבקיאות בעברית נמוכה משמעותית מזו שביתר האזורים – תושבי מזרח ירושלים והנשים הבדואיות בדרום: 8% בלבד מהנשים במזרח ירושלים ו-34% מהנשים הבדואיות בדרום מדווחות על רמת שליטה טובה או טובה מאוד בדיבור בעברית, לעומת 62% עד 64% ביתר האזורים. בקרב הגברים, 40% מתושבי מזרח ירושלים מדווחים על רמת שליטה טובה עד טובה מאוד בדיבור, לעומת 76% עד 88% ביתר האזורים. נציין כי במזרח ירושלים הלימודים מתנהלים תחת מערכת החינוך הפלסטינית ולא הישראלית, וכן כי המעורבות של התושבים בחיי היומיום ובשוק העבודה הישראלי מוגבלת. את חוסר הבקיאות בעברית של הנשים הבדואיות בדרום ניתן להסביר על ידי חולשת מערכת החינוך בדרום ואי-השתתפותן של נשים אלו בשוק העבודה. פילוח הנתונים לפי דת מראה כי ישנם הבדלים גם בין קבוצות האוכלוסייה השונות בתוך החברה הערבית, גם באותו אזור מגורים (הפילוח נעשה עבור מחוז הצפון, המרכז וערים מעורבות). בקרב הגברים, 94% מהדרוזים והנוצרים מדווחים על שליטה טובה עד טובה מאוד בעברית דבורה לעומת 80%–84% מהגברים המוסלמים, ובקרב הנשים, 94% מהנוצרות מדווחות על שליטה טובה עד טובה מאוד בעברית דבורה לעומת 77% בקרב הדרוזיות ו-58% עד 66% בקרב המוסלמיות.

באיור 4 ניתן לראות כי רמת הבקיאות בעברית עולה עם ההשכלה וכי המתאם בין רמת העברית לשנות הלימוד חזק יותר בקרב הנשים, כך שהפערים המגדריים מצטמצמים עם העלייה בהשכלה ונמחקים לחלוטין בקרב בעלי 16 שנות לימוד ומעלה. גם במקרה זה ההסבר טמון בחשיפה לשפה: בעוד ששיעור ההשתתפות של הגברים הערבים גבוה בכל רמות ההשכלה, שיעור ההשתתפות של הנשים עולה משמעותית עם העלייה בהשכלה, ובקרב האקדמאיות, חלק מהשפה נרכש במהלך הלימודים האקדמיים.

איור 4: שיעור המדווחים על רמת עברית טובה ומעלה לפי שנות לימוד, גילים 20–44

מקור: עיבודי החוקרים לסקרים החברתיים של הלמ"ס 2014–2017.

5. השפעת הבקיאות בעברית דבורה על תעסוקה ושכר

לחוסר הבקיאות בשפה העברית, ובעיקר הדבורה, בחלקים נרחבים באוכלוסייה הערבית בגילי העבודה העיקריים יש השפעה על ההשתלבות שלהם בשוק העבודה, והוא מהווה אחד הגורמים המשמעותיים לפערי התעסוקה והשכר בינם לבין האוכלוסייה הכללית. רוב מקומות העבודה בישראל, גם אלה שבתוך היישובים הערביים, דורשים בקיאות בשפה העברית. הבקיאות בשפה מאפשרת השתלבות טובה יותר החל משלב הגשת מועמדות למשרות, תקשורת עם מעסיקים ועם עמיתים ואף תורמת לתחושת הביטחון העצמי ולהשתלבות חברתית בשוק העבודה, וכן עשויה לשמש גם כאיתות חיובי בעיני מעסיקים פוטנציאליים.²¹ בנוסף לכך, שליטה בשפה העברית ברמה גבוהה חיונית כדי להתקבל או להתקדם למשרות איכותיות עם שכר גבוה המאופיינות גם באופק תעסוקה ארוך יותר. כלומר, שליטה טובה של הצעירים בשפה העברית חיונית לכניסה לתעסוקה ולאיכות התעסוקה. לפיכך, שיפור השפה העברית בקרב הצעירים בגילי העבודה יכול להביא לעלייה בתעסוקה ובפריון של האוכלוסייה הערבית.

בפרק זה אמדנו וכימתנו את הקשר בין רמת הבקיאות בשפה העברית דבורה לבין התעסוקה והשכר של האוכלוסייה הערבית בישראל על סמך נתוני הלמ"ס. בהמשך ביצענו תחזית לעלייה הפוטנציאלית בתוצר בטווח הקצר והארוך שיכולה לנבוע משיפור רמת העברית דבורה של האוכלוסייה הערבית בגילי העבודה העיקריים, אשר תבוא לידי ביטוי בשלוש צורות: עלייה בשיעור התעסוקה של הצעירים בגילי העבודה העיקריים ועלייה בשכר שלהם, שניהם יבואו לידי ביטוי כבר בטווח הקצר, ובנוסף עלייה בגיל הפרישה משוק העבודה אשר השפעתה על התוצר תבוא לידי ביטוי בטווח הארוך, כאשר העלייה בשכר ובגיל הפרישה היא בעצם תוצאה של השתלבות בתעסוקה איכותית יותר.

5.1 תיאור הנתונים ומתודולוגיה

כדי לאמוד את הקשר בין רמת הבקיאות בעברית דבורה לתעסוקה ולאיכות התעסוקה השתמשנו בנתונים מתוך סקר משקי הבית בישראל – סקר ארוך טווח של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הסקר עוקב אחר משקי בית קבועים בין השנים 2012–2017, ומכיל נתונים בתחומים מגוונים, לרבות השכלה, תעסוקה, הכנסה וכן דיווח עצמי של רמת הבקיאות בשפה העברית, בדומה לסקר החברתי. היתרון של הסקר ארוך הטווח הוא בכך שניתן באמצעותו לבחון שינויים ותהליכים המתרחשים במשקי הבית בישראל לאורך שנים. בפרט, ניתן לבדוק למשל כיצד רמת העברית של הפרטים בשנה נתונה משפיעה על התעסוקה והשכר שלהם בשנים שלאחר מכן.

חילקנו את המדגם לשלוש קבוצות גיל לפי אופי ההשתלבות בשוק העבודה:

1. צעירים – גילי 18–24: השנים הראשונות לאחר סיום התיכון כאשר שיעורי התעסוקה עדיין לא הגיעו למקסימום (חלק מהפרטים עדיין לומדים באקדמיה, רוכשים הכשרות או משרותים בצבא/בשירות אזרחי).
2. גילי העבודה העיקריים – גילי 25–44: בטווח גילים אלה שיעורי התעסוקה בחברה הערבית הינם הגבוהים ביותר, והפערים בינם לבין האוכלוסייה היהודית הם הקטנים ביותר.
3. מבוגרים – גילי 45–64: הפרישה משוק העבודה בקרב הערבים מתחילה בתחילת טווח זה, ובהתאם הפערים בשיעורי התעסוקה מול היהודים מתחילים להתרחב.²²

OECD, ILO, World Bank and IMF (2016), "Towards a Framework for Fair and Effective Integration of Migrants into the Labor Market"

²² שיעור התעסוקה בקרב גברים דוברי עברית ברמה נמוכה יורד באופן משמעותי החל מגיל 56, בעוד שבקרב גברים דוברי עברית ברמה גבוהה ירידה זו מתרחשת רק בגיל 76, כלומר בממוצע אופק התעסוקה ארוך יותר ב-20 שנים. פער דומה נמצא גם בקרב הנשים, אך בגילים צעירים יותר, 49 לדוברות עברית ברמה נמוכה ו-68 לדוברות עברית ברמה גבוהה.

בדומה לסקר החברתי, גם בסקר משקי הבית הפרטים דיווחו על רמת הבקיאיות שלהם בעברית בשלוש קטגוריות: כתיבה, קריאה ודיבור, כאשר בכל קטגוריה הנסקרים מדרגים את הבקיאיות שלהם בסולם של 5: "לא שולט כלל", "חלשה", "בינונית", "טובה" ו"טובה מאוד". בסקר זה 72% מבין הגברים הערבים בני 25-45 דיווחו על רמת שליטה טובה ומעלה בעברית דבורה, לעומת 50% בלבד בקרב הנשים הערביות בגילים אלה, בעוד ש-8% מהגברים דיווחו על רמת שליטה חלשה ומטה בעברית דבורה, לעומת 31% בקרב הנשים.²³ שיעורים אלה קרובים מאוד לתוצאות שהתקבלו מניתוח הסקר החברתי שהצגנו בפרק הקודם. ליצירת מדד לרמת הבקיאיות בעברית דבורה חילקנו את המשתנה של הבקיאיות בעברית דבורה ל-3 רמות: נמוכה (חלשה ומטה), בינונית וגבוהה (טובה ומעלה), ויצרנו משתנה דמי לכל אחת מהרמות.

בבחינת הקשר בין רמת הבקיאיות בשפה העברית לבין התעסוקה קיימת כמובן בעיה של סיבתיות הפוכה: רמת הבקיאיות בשפה עשויה להשפיע באופן חיובי על שיעורי התעסוקה, אך מצד שני התעסוקה עשויה לשפר את רמת הבקיאיות בשפה. לכן, כדי לבדוד עד כמה שניתן את ההשפעה של הבקיאיות בעברית על התעסוקה השתמשנו ברמת הבקיאיות של הפרטים בעברית בשנה הקודמת, וכמו כן הרצנו שתי רגרסיות נפרדות:²⁴

- תעסוקה: אמידת ההסתברות להיות מועסק בתקופה נתונה בהינתן רמת הבקיאיות בעברית דבורה בתקופה הקודמת. האמידה נעשתה באמצעות מודל הסתברותי ליניארי (LPM), והרגרסיה כללה את משתני הבקרה: דת, רמת השכלה, מצב משפחתי, גיל, מספר ילדים מתחת לגיל 17 (נשים בלבד) ומשתנים של מגמת זמן.²⁵
- כניסה לתעסוקה: אמידת ההסתברות להיות מועסק בתקופה נתונה עבור פרטים שלא היו מועסקים בתקופה קודמת, כאשר המדד לשליטה בעברית הינו רמת הבקיאיות בעברית בשנה הקודמת, וכללנו את משתני הבקרה של רגרסיית התעסוקה. מטרת רגרסיה זו היא בעיקר לבדוד את השפעת העברית על התעסוקה וחיזוק התוצאות שהתקבלו מהרגרסיה הראשונה בכך שאנו מתייחסים רק לפרטים שלא היו מועסקים בתקופה קודמת.

בנוסף, אמדנו את הקשר בין רמת העברית לבין איכות התעסוקה:

- שכר חודשי: אמידה של גובה השכר בתקופה נתונה בהינתן רמת העברית בתקופה הקודמת ומשתני הבקרה: רמת השכלה, גיל (פרוקסי לניסיון פוטנציאלי בשוק העבודה) ודת. האמידה בוצעה באמצעות מודל לוגריתמי עם תיקון Heckman לסלקציה.²⁶

²³ בקרב המבוגרים יותר (בני 45-64) נרשמו פערים אף גדולים יותר: 70% מהגברים ו-34% מהנשים דיווחו על בקיאיות טובה ומעלה בעברית דבורה, ו-13% מהגברים ו-51% מהנשים דיווחו על בקיאיות חלשה ומטה. בקרב הצעירים (בני 18-24) קרוב ל-60% דיווחו על בקיאיות גבוהה ומעלה, בעוד ש-16% מהנערים ו-26% מהנערות דיווחו על בקיאיות חלשה ומטה.

²⁴ כדי לנכות את השפעת הניסיון הקודם בשוק העבודה הן על תעסוקה והן על כניסה לתעסוקה, השתמשנו בספסיפיקציות שונות על בסיס הניסיון התעסוקתי בשנתיים הקודמות בכל תקופה. כאשר כוללים את הניסיון התעסוקתי בעבר המתאם בין רמת הבקיאיות בעברית לתעסוקה נחלש, אך המתאם בין העברית לתעסוקה ולשכר נותר חיובי ומובהק. יש לזכור כי בספסיפיקציות אלה השפעת הניסיון בעבר אף היא כוללת את השפעת העברית. התוצאות והניתוח בהמשך מתבססים על הספסיפיקציה הבסיסית, ללא משתני הניסיון התעסוקתי.

²⁵ נכון לכלול במשתני הבקרה גם את אזור המגורים, אך הנתונים לא כללו מידע על אודות משתנה זה.

²⁶ התיקון לא בוצע עבור גברים בגילי 25-44, כיוון ששיעורי התעסוקה בקרב קבוצה זו גבוהים ודומים לאלו שבקרב מקבליהם היהודים, בעוד שביתר הקבוצות שיעורי התעסוקה נמוכים מאוד וקיים פער ניכר ביחס לחברה היהודית באותם גילים.

באמצעות תוצאות האמידה חישבנו תחזיות לפוטנציאל העלייה בתוצר משיפור רמת העברית הדבורה של כל קבוצה לרמה הגבוהה. ראשית חישבנו באמצעות מקדמי הרגרסיות את הערכים החזויים (ההסתברות לתעסוקה, ההסתברות לכניסה לתעסוקה והשכר) בהינתן המאפיינים בפועל, ובהמשך חישבנו את הערכים החזויים כאשר רמת העברית של כל הפרטים דוברי עברית ברמה בינונית ומטה הוחלפה לגבוהה. תוצאות האמידה של רגרסיות התעסוקה והשכר בקרב הצעירים וגילי העבודה העיקריים שימשו לחישוב התחזית לעלייה בתוצר בטווח הקצר, ותוצאות האמידה של רגרסיות התעסוקה והשכר בקרב המבוגרים שימשו לחישוב התחזית לעלייה בתוצר בטווח הארוך עקב הארכת אופק התעסוקה.

בסך הכול יש במדגם 7,246 תצפיות עבור הערבים, מתוכן 1,517 תצפיות עבור צעירים (18–24), 3,498 בגילי העבודה העיקריים (25–44) ו-2,231 מקרב המבוגרים (45–64) בחברה הערבית, אשר מהווים כ-20% בממוצע מכלל האוכלוסייה על פני השנים, ו-24,010 תצפיות עבור קבוצת ההשוואה – האוכלוסייה היהודית (3,036, 11,506 ו-9,468, בהתאמה).²⁷

5.2 תוצאות

תוצאות אמידת משוואות התעסוקה והשכר מציגות קשר חיובי ומובהק בין רמת הבקיאות בעברית דבורה לבין התעסוקה והכניסה לתעסוקה והשכר. שיפור ברמת העברית בקרב החברה הערבית צפוי להביא לעלייה משמעותית בשיעורי התעסוקה ובשכר, ויתרום לתוצר ולצמיחה במשק.

5.2.1 הקשר בין רמת הבקיאות בעברית לתעסוקה ולשכר

לוח 3 מציג את התוצאות של הרגרסיות לבחינת הקשר בין עברית לתעסוקה ושכר.

לוח 3: התוספת להסתברות לתעסוקה, להסתברות לכניסה לתעסוקה ולשכר בהשוואה לדוברי עברית ברמה נמוכה, גברים ונשים ערבים לפי קבוצות גיל

קבוצת גיל		רמת עברית		גברים			נשים		
רמת עברית	תעסוקה	כניסה לתעסוקה	שכר חודשי	תעסוקה	כניסה לתעסוקה	שכר חודשי	תעסוקה	כניסה לתעסוקה	שכר חודשי
צעירים	18–24	בינונית	17.3	22.9	6.2%	22.4	20.7	33.6%	
		גבוהה	9.6	24.6	-0.005%	35.4	21.8	23.3%	
גילי עבודה עיקריים	25–44	בינונית	13	24.4	5.3%	14	8.2	-1.6%	
		גבוהה	15.6	21.7	19.7%	26.8	13.2	20.2%	
מבוגרים ²⁸	45–64	בינונית	17.9	-	23.6%	-1.2	-	9.4%	
		גבוהה	23	-	48.7%	16.7	-	15.4%	

השינויים בתעסוקה ובכניסה לתעסוקה הינם בנקודות אחוז.

כניסה לתעסוקה – שיעור התעסוקה בתקופה נתונה בקרב פרטים שלא היו מועסקים בתקופה הקודמת.

רמת העברית היא רמת הבקיאות בעברית דבורה בתקופה הקודמת.

כל המקדמים מובהקים ברמת מובהקות נמוכה מ-1%, למעט (*).

מקור: עיבודי החוקרים לסקר משקי הבית בישראל של הלמ"ס, 2012–2017.

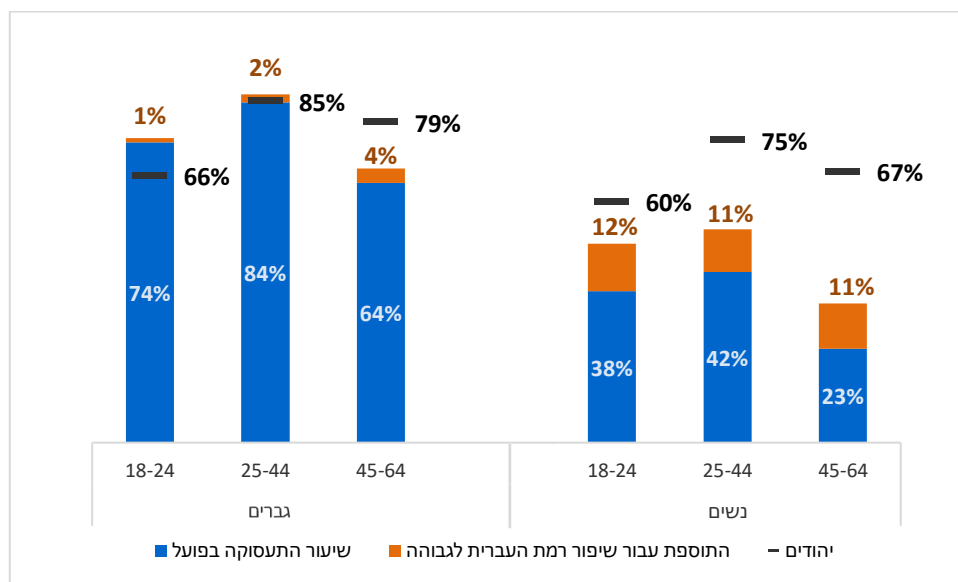
²⁷ להוציא את האוכלוסייה החרדית, כיוון שהשתלבותה בשוק העבודה פחותה משל האוכלוסייה הלא-חרדית.
²⁸ עבור המבוגרים לא נבדקה השפעת רמת הבקיאות בעברית על הכניסה לתעסוקה, כיוון שבגילאים אלה הסיכוי של הבלתי מועסקים לחזור לתעסוקה נמוכים מלכתחילה.

כפי שניתן לראות, ישנו מתאם חיובי בין רמת הבקיאיות בעברית לבין ההסתברות לתעסוקה, לכניסה לתעסוקה ולשכר החודשי בכל קבוצות הגיל, הן בקרב הגברים והן בקרב הנשים. בולט הקשר המשמעותי בין רמת הבקיאיות בעברית לבין תעסוקה ושכר בקרב הנשים הצעירות ביותר (18–24); הסיכוי של נערה בעלת רמת בקיאיות בינונית או גבוהה בעברית להיות מועסקת גבוה ב-22.4 עד 35.4 נקודות האחוז מזה של נערה הדומה לה בכל המאפיינים אך רמת הבקיאיות שלה בעברית נמוכה, והשכר שלה גבוה ב-23.3% עד 33.6%. לעומת זאת מבין הגברים הקשר החזק ביותר בין רמת הבקיאיות בעברית לתעסוקה ולשכר מתקבל בקרב המבוגרים (45–64), מה שמעיד על הקשר המשמעותי בין רמת הבקיאיות בעברית לבין גיל הפרישה ואיכות התעסוקה בקרב הגברים.

5.2.2 הערכה לפוטנציאל העלייה בתוצר עקב שיפור רמת העברית הדבורה למקסימום

פוטנציאל העלייה בשיעורי התעסוקה ובשכר הממוצעים עקב שיפור רמת הבקיאיות בעברית תלוי הן במתאם בין רמת העברית לתעסוקה ושכר בכל קבוצת גיל והן בשיעור הנשים והגברים שרמת הבקיאיות שלהם בעברית היא בינונית ומטה. ככל שהמתאם חיובי וגדול יותר, וככל ששיעור הפרטים בקבוצה שרמת הבקיאיות שלהם בעברית בינונית ומטה גדול יותר (כלומר מספר הפרטים שמשפרים את רמת הבקיאיות בעברית גדולה יותר) כך העלייה בתעסוקה ובשכר באותה קבוצה יהיו גדולים יותר. איורים 5 ו-6 מציגים את השינויים הצפויים בשיעורי התעסוקה והשכר הממוצעים, בהתאמה.

איור 5: שיעור התעסוקה הממוצע בפועל בקרב ערבים ויהודים והתחזיות לעלייה בקרב הערבים עקב שיפור רמת הבקיאיות בעברית לגבוהה ומעלה, בכל אחת מקבוצות הגיל, גברים ונשים

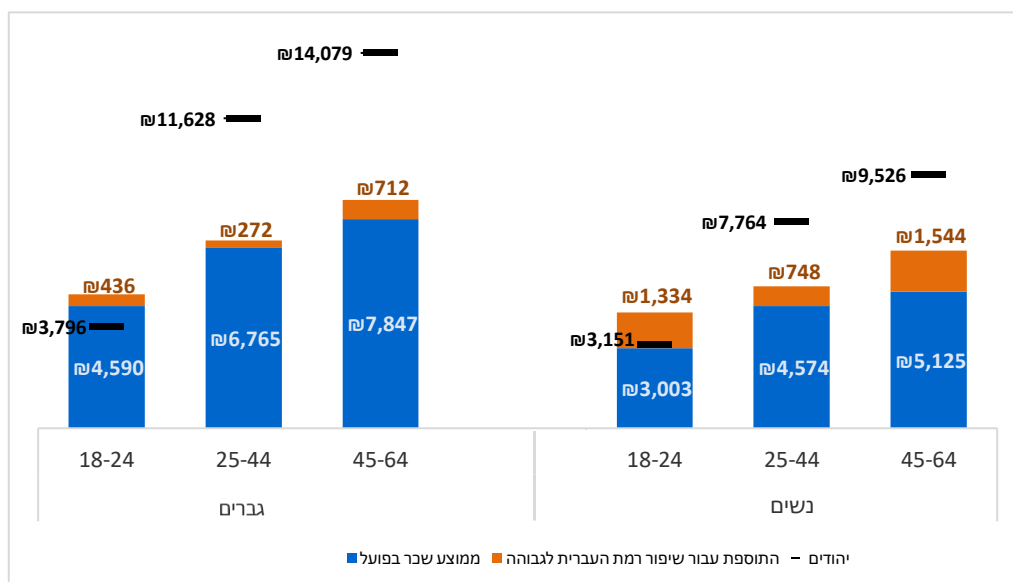

יהודים אינם כוללים חרדים.

מקור: עיבודי החוקרים לסקר משקי הבית בישראל של הלמ"ס, 2012–2017.

כפי שניתן לראות, שיפור רמת הבקיאות בעברית צפוי לצמצם הן את פערי התעסוקה והן את פערי השכר בחברה הערבית לעומת החברה היהודית הלא-חרדית, ובעיקר בקרב הנשים. בקרב הנשים בגילי העבודה העיקריים 25–44 שיפור הבקיאות בעברית צפוי לצמצם שליש מפערי התעסוקה מול הנשים היהודיות (11% מתוך פער של 33%), ובקרב הצעירות יותר, 18–24, העלייה אף גדולה יותר ומהווה יותר ממחצית מהפער (12% מתוך פער של 22%).²⁹

איור 6: השכר החודשי הממוצע בפועל בקרב ערבים ויהודים והתחזיות לעלייה בקרב הערבים עקב שיפור רמת הבקיאות בעברית לגבוהה ומעלה, בכל אחת מקבוצות הגיל, גברים ונשים

יהודים אינם כוללים חרדים.

מקור: עיבודי החוקרים לסקר משקי הבית בישראל של הלמ"ס, 2012–2017.

כפי שניתן לראות, גם העלייה בשכר הממוצע עקב שיפור רמת הבקיאות בעברית היא משמעותית יותר בקרב הנשים. בקרב הצעירים, גברים ונשים, שיפור ברמת הבקיאות בעברית יסגור את פער השכר בקרב הנערות, ואף מעבר לכך, ויגדיל את פער השכר לטובת הנערים הערבים,³⁰ בעוד שבקרב הצעירים והמבוגרים הפערים מצטמצמים אך אינם נסגרים.

תוצאות האמידות לעיל מראות כי לשיפור ברמת הבקיאות בשפה העברית הדבורה בקרב גברים ונשים בחברה הערבית יכולה להיות השפעה חיובית ומשמעותית על התוצר במשק. את התוספת הצפויה לתוצר עקב שיפור העברית חישבנו בכמה שלבים: (1) התוספת הנובעת מעליית השכר עבור העובדים הקיימים בכל אחת מקבוצות הגיל;³¹ (2) התוספת הנובעת מהגידול במספר המועסקים;³² (3) בכל אחד מהמרכיבים הראשוניים יש לקחת בחשבון כי עלויות השכר מהוות כ-60% מהתוצר, כך שהעלייה בתוצר בפועל גבוהה מהעלייה הנובעת ישירות מהעלייה בשיעורי התעסוקה והשכר.

²⁹ ניתן להסביר את שיעור המועסקים הנמוך יותר בקרב הנערים היהודים על ידי שירות החובה בגילי 18–21 ועקב שיעור הסטודנטים הגבוה יותר בקרבם בגילי 22–24 (32% מהנערים היהודיים לעומת 22% מהנערים הערביים אינם משתתפים בכוח העבודה, מתוכם 15% מהיהודים ו-12% מהערבים בעקבות לימודים).

³⁰ השכר הממוצע בקרב הנערים היהודים נמוך עקב שיעור נמוך של עובדים במשרה מלאה לעומת הצעיר הערבי (38% בקרב היהודים לעומת 86% בקרב הערבים).

³¹ המחושבת כסך התוספת החודשית המהווה לשנה לעובד על פני מספר העובדים הקיימים בכל אחת מרמות הבקיאות הנמוכה והבינונית, בהנחת שיעור ריבית שנתי של 1.5%, ללא אינפלציה משמעותית, וכן בהנחה כי השכר מהווה 60% מהתוצר.

³² המחושבת כסך השכר החודשי המהווה לשנה של העובדים החדשים. שכרם של עובדים אלה חושב בהנחה שרמת העברית שלהם גבוהה.

לוח 4 מציג את התוספת הצפויה לתוצר עקב שיפור רמת העברית של כל הפרטים לגבוהה ביותר.

לוח 4: התוספות לתוצר המתואמות עם שיפור רמת העברית הדבורה לגבוהה, במיליוני ש"ח, גברים ונשים בגילי 25–64

	מבוגרים 45–64		גילי עבודה עיקריים 25–44		צעירים 18–24		
	עליית שיעור התעסוקה	עליית שכר העובדים הקיימים	עליית שיעור התעסוקה	עליית שכר העובדים הקיימים	עליית שיעור התעסוקה	עליית שכר העובדים הקיימים	
גברים	240.4	391.5	274.2	477.6	-13.2	196.8	
נשים	164.8	36.9	379.4	138.4	113.1	45.6	
סך הכול	405.2	428.4	653.7	616	102.7	221.7	

מקור: עיבודי החוקרים לסקר משקי הבית בישראל של הלמ"ס, 2012–2017.

התוספת השנתית המוערכת לתוצר בטווח הקצר, הנובעת משיפור רמת העברית בקרב הצעירים וגילי העבודה העיקריים, היא של כ-1.6 מיליארד ש"ח; התוספת השנתית הצפויה בעתיד, לאחר שעובדים אלה ימשיכו להתקדם בשוק העבודה כאשר רמת העברית שלהם גבוהה, מסתכמת בכ-0.83 מיליארד ש"ח נוספים.

עיקר התוספת השנתית הנובעת מעליית שכר העובדים בקרב הצעירים וגילי העבודה העיקריים נובע מעליית שכר הגברים, משום ששיעור התעסוקה בקרב גברים גבוה משמעותית מזה שבקרב הנשים, ועיקר התוספת השנתית הנובעת מעליית שיעורי התעסוקה מקורה בעליית שיעורי התעסוקה בקרב הנשים הגבוהה משמעותית מהעלייה בשיעור תעסוקת הגברים.

ההערכות לעיל אומנם אינן מתחשבות באנדוגניות של רמת העברית עם התעסוקה, כך שעשויות להיות הערכות יתר להשפעת העברית, אך מצד שני אין הן מתייחסות להשפעה החיובית האפשרית של שיפור העברית בגיל צעיר על מאפייני העובדים כיום, כגון עלייה בשנות ההשכלה ובאיכות ההשכלה, וכן התקדמות איכותית יותר בשוק העבודה כבר מגיל צעיר.

6. החסמים הפוגעים ברכישת העברית במערכת החינוך

בהינתן חשיבות השפה העברית בהשתלבות באקדמיה ובשוק העבודה, נשאלת השאלה כיצד שיעורים כה גדולים מהחברה הערבית אינם שולטים בה, ובעיקר בעברית הדבורה? הרי מדובר באוכלוסייה שנולדה בארץ ולמדה במערכת החינוך הישראלית, ולא במהגרים שהגיעו בגיל מאוחר ומציאות זו נכפתה עליהם. כדי לענות על השאלה, בדקנו את הנתונים וביצענו בחינה מעמיקה של שיטות ההוראה של העברית, תוכנית הלימודים והשינויים שחלו לאורך השנים, כמו כן ביצענו בדיקה בשטח כדי לזהות את החסמים הפוגעים ביכולת ובמוטיבציה של התלמידים הערבים ללמוד את השפה. להלן הממצאים לגבי החסמים הבולטים שעלו מן המחקר.

הפרדה מוחלטת במערכת החינוך

מערכת החינוך הישראלית היא ייחודית ואינה דומה לזו שבאף מדינה אחרת בעולם. בישראל ישנן מערכות חינוך נפרדות לקבוצות האוכלוסייה השונות.³³ מערכת החינוך הערבית עומדת מול מערכת החינוך העברית; בחינוך הערבי התלמידים ערבים, המורים ערבים, שפת ההוראה בכל המקצועות היא ערבית, התוכן הפדגוגי ברוב המקצועות שונה מזה שבחינוך העברי, והעברית נלמדת כשפה זרה בלבד במשך שעות בודדות בשבוע. יש כמובן ערבים הבוחרים ללמוד בבתי ספר במערכת החינוך העברית, בעיקר בערים המעורבות ובבתי הספר הדו-לשוניים שבהם הלימודים מתקיימים בשתי השפות, אך אלה מהווים שיעור זניח מסך התלמידים הערבים בישראל. בשנת 2018 למדו 0.6% בלבד מהתלמידים הערבים בחינוך העברי, ו-0.15% נוספים למדו בבתי הספר הדו-לשוניים.³⁴

איכות ההוראה

רובם המכריע של המורים לעברית במערכת החינוך הערבית הם ערבים שלא רכשו כלל הכשרה להוראת שפה שנייה, והם עצמם אינם שולטים בשפה העברית ברמה מספקת. זאת בנוסף לרמת המיומנויות הנמוכה של המורים הערבים באופן כללי, הפוגעת באיכות ההוראה וביכולתם של התלמידים ללמוד את השפה. נציין כי בשנת 2015 החלה תוכנית "יהיה בסדר", שבמסגרתה שולבו 120 מורים יהודים במערכת החינוך הערבית במטרה לשפר את השפה הדבורה, אך מדובר בהיקפים קטנים מאוד מבחינת מספר בתי הספר הזוכים להשתתף בתוכנית, מספר השעות השנתיות ומשך הזמן שבו הם מלמדים כל כיתה. חוקרים מתחום הפסיכולוגיה החברתית והחינוכית מזהים את החשיבות של המוטיבציה עבור לימודי השפה השנייה או הזרה ומונים גורמים מספר המשפיעים עליה: רקע משפחתי, החשיפה לשפה, עניין ועמדות כלפי השפה, הצורך והשימוש בשפה בתקופת הזמן הנלמדת ותגמול או רווחים חברתיים וכלכליים כתוצאה משימוש בשפה.³⁵ בהתאם, בנוסף לחסמים המשפיעים על היכולת ללמוד, יש לתלמידים מוטיבציה נמוכה ללמוד עברית, אשר נובעת הן משיטות ההוראה של העברית במערכת החינוך הערבית והן מהסביבה שילדים אלה חיים בה, אשר לה השפעה מכרעת על היכולת והמוטיבציה לרכוש את השפה.

³³ בנוסף, בתוך כל מערכת יש הפרדה נוספת לתת-קבוצות, למשל בחינוך הערבי יש פיצול לחינוך בדואי ולחינוך דרוזי בנוסף לחינוך הערבי, הכולל את המוסלמים הלא-בדואים ואת הערבים הנוצרים; ובחינוך העברי יש הפרדה לחינוך ממלכתי, ממלכתי-דתי וחרדי. יש הבדלים בין תת-הקבוצות מבחינת המקצועות הנלמדים, התוכן הפדגוגי ואף התקצוב לתלמיד.

³⁴ וינינגר, אסף (2018), "נתונים על תלמידים ערביים הלומדים בבתי ספר בחינוך העברי", מרכז המחקר והמידע של הכנסת; וינינגר, אסף (2019), "מוסדות דו-לשוניים (עברית-ערבית) במערכת החינוך", מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

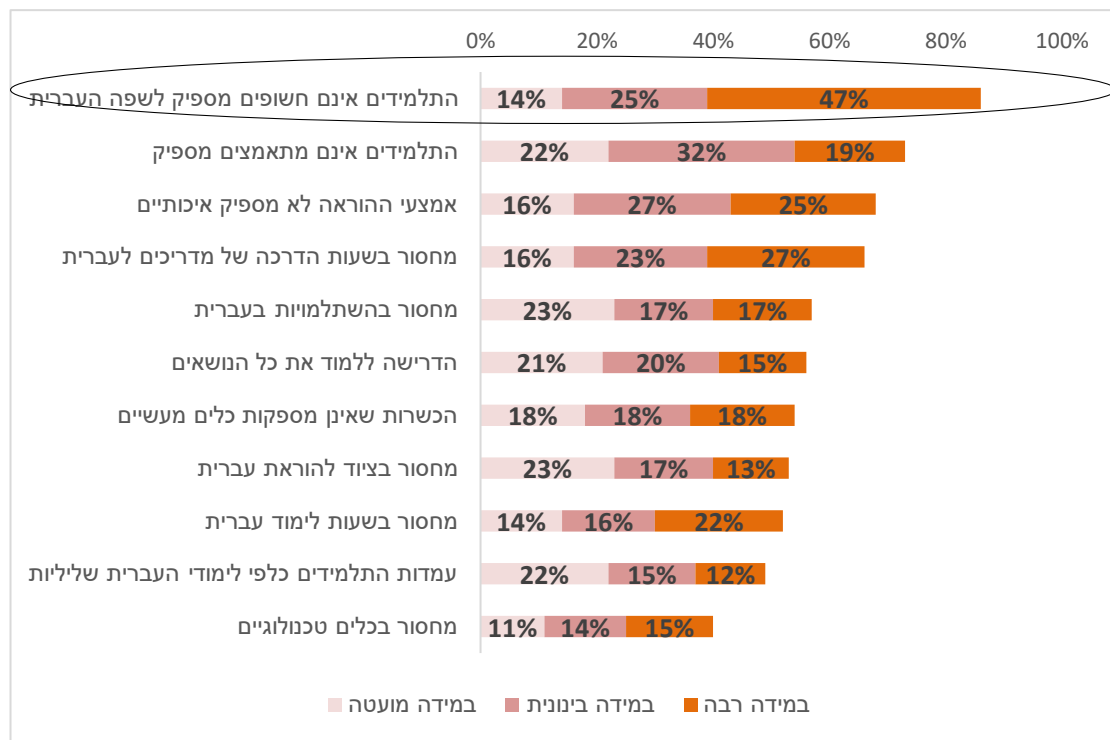
³⁵ Cook, Vivian (2016), *Second Language Learning and Language Teaching*, London and New York: Routledge; Cohen, Andrew D. (2014), *Strategies in Learning and Using a Second Language*, London and New York: Routledge

הפרדה מוחלטת בחיי היומיום

מעל 90% מהערבים בישראל מתגוררים ביישובים הומוגניים והילדים אינם חשופים כלל לשפה העברית מעבר לשיעורי העברית בבית הספר. חיי היומיום בבית, ברחוב, בתקשורת וברשתות החברתיות מתנהלים בעיקר בשפה הערבית. הילדים הערבים יכולים להגיע לסיום י"ב מבלי לפגוש בחייהם אף יהודי ומבלי לקיים שיחה בעברית.³⁶ כתוצאה מכך אינם מזהים צורך עכשווי או עתידי בשימוש בשפה. ראמ"ה עורכת מדי שנה מבחנים למדידת הבקיאות בשפה העברית בקרב תלמידי כיתה ו' במערכת החינוך, ומעבירה שאלון עמדות בקרב התלמידים והמורים. משאלונים אלה עולה כי מעל 50% מהתלמידים אינם חשופים כלל לשפה העברית בחיי היומיום שלהם ו-86% מהמורים לעברית טוענים שאי החשיפה לעברית הוא הגורם העיקרי המקשה על הוראת העברית בבית הספר, כפי שניתן לראות באיור 7. בנוסף לכך, נושא הזהות והשיח הפוליטי וכן תחושת הניכור העולה בתקשורת ובסביבה הקרובה של הילדים משפיעים על העמדות כלפי האוכלוסייה היהודית ופוגעים במוטיבציה של הילדים ללמוד עברית, הרואים את השפה העברית כחסרת תועלת עבורם ואף בלתי רצויה.³⁷

איור 7: גורמים המקשים על הוראת העברית בבית הספר על פי דיווחי המורים בחינוך הערבי

מקור: ראמ"ה, 2018.

³⁶ עבור 92.3% מתוך 28 אלף התלמידים בתוכניות המופעלות על ידי מרכז גבעת חביבה, המפגש עם המורים היהודים בתוכנית היה המפגש המשמעותי הראשון עם יהודים (מוחמד דראושה, מנהל תחום תכנון, שוויון וחיים משותפים, מרכז גבעת חביבה, [שולחן עגול של מכון אהרן בנושא "פערים במערכת החינוך וחוסם השפה העברית"](#)).

³⁷ נושא הזהות והשיח הפוליטי עלה ונידון בהרחבה על ידי משתתפי [שולחן עגול של מכון אהרן בנושא "פערים בחינוך וחוסם השפה העברית"](#). בין הדוברים בשולחן בנושא זה: עו"ד מודר יונס, יושב ראש הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות וראש מועצת ערערה; ד"ר דליה פדילה, מייסדת ומנהלת Qschool לחינוך, ייעוץ ופיתוח; גבי שירין נאטור חאפז, מנהלת בית הספר הערבי למדעים ולהנדסה אורט לוד.

תוכן פדגוגי לא מותאם, חלוקה לקבוצות ומבנה בחינת הבגרות

משרד החינוך מודע לחשיבות העברית ולרמת הבקיאות הנמוכה של התלמידים הערבים בשפה העברית ובעיקר הדבורה, ולכן השיק תוכנית חדשה בשנת 2016 – "עברית על הרצף", שבמסגרתה הוסיפו שעות ללימוד עברית כדי לשפר את רמת הבקיאות בשפה העברית, ובין היתר שינו גם את מבנה בחינת הבגרות. לוח 5 מציג את השינויים העיקריים שחלו בעקבות התוכנית.

לוח 5: תוכנית לימודי העברית במערכת החינוך הערבית לפני ואחרי "עברית על הרצף"

החל מ-2017	עד 2016	
פיילוט 120 גנים שירים וסיפורים	-	גנים
שעתיים עברית דבורה	-	א-ב
5 שעות	4 שעות	ג-ט
מצומצם: 3 שעות	מצומצם: 2 שעות	י-יב
מורחב: 5 שעות	מורחב: 5/4 שעות	
3 יח"ל	2 יח"ל	יחידות חובה לבגרות

מקור: הוראת קבע מס' 0053, משרד החינוך.

כפי שניתן לראות בלוח 5, לכיתות א ו-ב נוספו שעתיים בעברית ולכיתות ג ועד סיום התיכון נוספה שעה אחת. כמו כן, יחידות החובה בבגרות (המינימליות לזכאות לבגרות) עלו מ-2 ל-3, כאשר היחידה השלישית היא בעברית דבורה. מניתוח הנתונים והתוצאות בשטח עולה כי לא כל ההרחבות מיושמות בכל בתי הספר, כמו כן, לא רק שהתוכנית לא שיפרה את רמת הבקיאות של מסיימי התיכון הערבים בעברית אלא שמאז תחילתה המוטיבציה להיבחן בבגרות בעברית רק ירדה, כפי שניתן לראות בהמשך באיור 8. הסיבות לכך טמונות בשיטות ההוראה, באיכות ההוראה ובתוכן הפדגוגי שלא השתנו באופן משמעותי.

שיטת הלימוד של השפה העברית בתיכונים הערביים שונה מזו של השפה האנגלית. באנגלית (בכל התיכונים, כולל הערביים), התלמידים מחולקים לקבוצות בהתאם לרמה ולמספר יחידות הלימוד שבהן הם מעוניינים להיבחן בבגרות, וכל קבוצה לומדת בנפרד בהתאם לרמה שלה עד סיום התיכון. לעומת זאת בלימודי העברית כל התלמידים, החזקים והחלשים, לומדים יחד באותה קבוצה ליחידות החובה, 2 יחידות בהבנת הנקרא והבעה והיחידה הנוספת בשפה הדבורה. הציון על היחידה הנוספת ניתן על ידי מורה מבית הספר ולא על ידי בוחן חיצוני או על ידי הקלטה כפי שנעשה בבחינת הבגרות באנגלית, דבר הפוגע באמינות הציון בחלק זה ובמוטיבציה של התלמידים להשקיע. תלמידים המעוניינים להרחיב ל-5 יחידות משלימים עוד שעתיים שבועיות שבהן לומדים לשון, תנ"ך ושירה, במקום לחזק אותם למשל בשפה שימושית ורלוונטית.

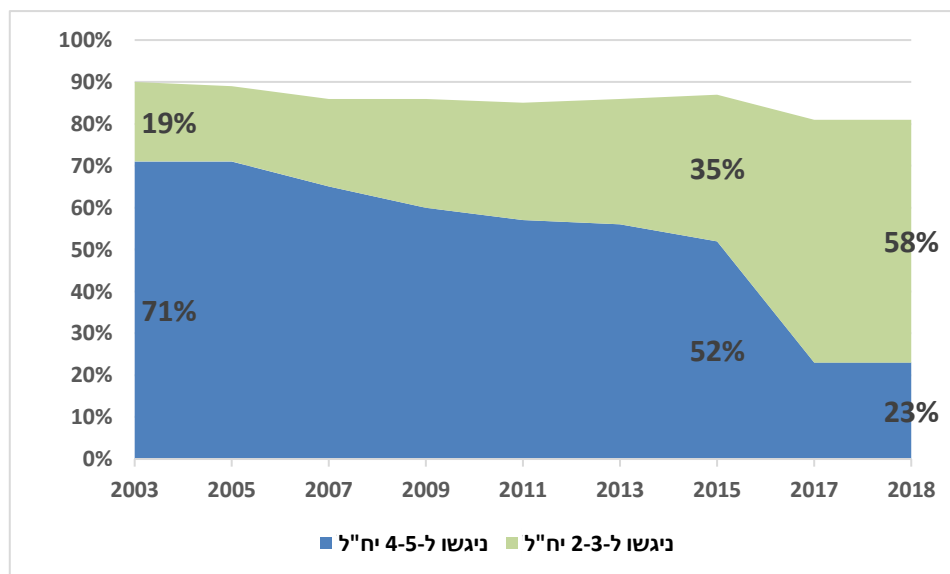
הקבלה לאקדמיה אינה מותנית בהישגים בבגרות בעברית

בנוסף לתוכן הלא-רלוונטי בבגרות ולשיטות ההיבחנות שאינן מעודדות את התלמידים הערבים להשקיע בלימודי העברית, גם הקבלה לאקדמיה אינה מייחסת חשיבות לציון בחינות הבגרות בעברית. אומנם הזכאות לבגרות מחייבת להיבחן ביחידות החובה, אך מעבר לכך תנאי הקבלה לאקדמיה והחלוקה לרמות נקבעים לפי ציוני היע"ל ולא לפי הציון בבגרות. כמו כן, התוכן של בחינות הבגרות אינו מותאם ליע"ל ולכן לימודי העברית בתיכון אינם מכינים את התלמידים לבחינת היע"ל.³⁸

³⁸ גם נושא זה הועלה **בשולחן עגול של מכון אהרן בנושא "פערים במערכת החינוך וחסם השפה העברית"**. בין הדוברים בשולחן בנושא זה: פרופ' יולי תמיר, לשעבר שרת החינוך ונשיאת מכללת שנקר; מוהנא פארס, מנהל אגף תוכניות לאומיות מערכתיות במשרד החינוך; מוחמד דראושה, מנהל תחום תכנון, שוויון וחיים משותפים, מרכז גבעת חביבה.

החסמים שתוארו פוגעים ביעילות של לימודי העברית במערכת החינוך הערבית ובמוטיבציה של התלמידים ללמוד את השפה, ואם נשפוט את החשיבות שהתלמידים והמורים הערבים מייחסים לעברית לפי שיעור התלמידים הניגשים לעברית מורחבת בבגרות, נראה שחלה ירידה משמעותית במעמד העברית בחינוך הערבי לאורך השנים, בעיקר מאז שנת 2017. איור 8 מציג את שיעור התלמידים המרחיבים את מקצוע העברית בבגרות.

איור 8: שיעור התלמידים הערבים הניגשים לעברית מורחבת (4-5 יח"ל) ועברית מצומצמת (2-3 יח"ל)

מתוך סך התלמידים שניגשו לפחות למקצוע אחד בבגרות. מקור: עיבודי החוקרים לנתוני חדר המחקר של משרד החינוך.

כפי שניתן לראות באיור 8, לאורך השנים חלה ירידה קלה בשיעור התלמידים הערבים הניגשים למקצוע העברית בבגרות באופן כללי וירידה משמעותית בשיעור המרחיבים ל-4 ו-5 יחידות. בשנת 2003 ניגשו 71% מהתלמידים לעברית מורחבת ושיעור זה ירד ל-23% בשנת 2018, כאשר הירידה המשמעותית ביותר התרחשה בשנת 2017.³⁹ בדיקה של נתונים אלה לפי חלוקה מגדרית ולפי קבוצות האוכלוסייה השונות בתוך החברה הערבית מראה תמונה דומה בכל תת-הקבוצות. אומנם שיעור הניגשים לעברית מורחבת בקרב הדרוזים גבוה יותר בכל שנה נתונה מזה של יתר הקבוצות ושיעור הבנות הניגשות לעברית מורחבת גבוה משיעור הבנים בכל הקבוצות, אך התמונה הכללית ומגמת הירידה זהות בכל הפילוחים. כדי לוודא שירידה זו היא ייחודית למקצוע העברית ולא מדובר בירידה כללית ביכולות של התלמידים במערכת החינוך הערבית, בחנו את שיעור המרחיבים במקצועות נוספים כגון אנגלית ומתמטיקה ומצאנו כי במקצועות אלה דווקא הייתה עלייה בשיעור המרחיבים. למשל, בשנת 2003 עמד שיעור התלמידים הערבים הניגשים ל-4 ו-5 יחידות בבגרות באנגלית על 46.9%, ובשנת 2018 עלה שיעור זה ל-59.8%.

³⁹ לא ניתן לקבוע חד-משמעית את הסיבה לירידה החדה בשיעור המרחיבים שהתרחשה בשנת 2017, אך ניתן ליחס אותה לשני שינויים שהתרחשו בשנה זו בתוכניות ההיבחנות בבגרות, האחד הוא השינוי שחל בבגרות בעברית בעקבות תוכנית "עברית על הרצף", והשני הוא השינוי בתוכנית ההיבחנות הכללית לבגרות אשר במסגרתו, בין היתר, הוגבל מספר המקצועות שבהם ניתן לגשת לבחינה המורחבת.

7. יעדים והמלצות

בהינתן החשיבות הגבוהה של השפה העברית בהשתלבות הכלכלית וגם החברתית של האוכלוסייה הערבית בישראל, ולאור תוצאות המחקר המראות את הקשר החיובי והמובהק בין רמת העברית בסיום התיכון ולאחריו לבין השתלבות והצלחה באקדמיה ובשוק העבודה, ולצד התמונה העגומה שעולה מהנתונים על רמת הבקיאות בעברית בקרב האוכלוסייה הערבית והפערים הגדולים בתעסוקה ובשכר בהשוואה לאוכלוסייה הכללית, עולה הצורך בנקיטת צעדים משמעותיים לשיפור הבקיאות בשפה העברית בחברה הערבית, בעיקר בקרב האוכלוסייה הצעירה.

על מנת להשיג שיפור משמעותי חשוב להתחיל את ההתערבות בגיל מוקדם, כבר בשלב הלימודים במערכת החינוך. החזון של כל המעורבים צריך להיות שיפור משמעותי של רמת הבקיאות בעברית – אם אפשר עד כדי שפת אם עד סיום התיכון – על מנת שלא תהווה חסם בשוק העבודה ובאקדמיה.

להלן המלצות לצעדים ושינויים שיש לבצע למימוש החזון:⁴⁰

- התאמת התוכן הפדגוגי של לימודי העברית במערכת החינוך הערבית לצרכים באקדמיה ובשוק העבודה. כמו כן, הישגי התלמידים בבגרות בעברית צריכים לשקף את רמת הידע שלהם ולשמש כאיתות ליכולות עבור האקדמיה והמעסיקים.
- הפרדה של לימודי העברית לרמות שונות, חובה והרחבה, החל מתחילת התיכון, בדומה לאנגלית ומתמטיקה, והתאמת התוכן הפדגוגי:
  - 3 יחידות לימוד – התמקדות בשפה הדבורה, בנוסף ללשון ודקדוק בסיסיים. רמת הידע תאפשר לבוגריה לנהל שיחה יומיומית ותקנה עברית בסיסית מבחינת לשון ודקדוק, כך שהעברית לא תהווה חסם בכניסה לשוק העבודה ובהתנהלות היומיומית.
  - 5 יחידות לימוד – מוכוון לאקדמיה. רמת הידע תאפשר לבוגריה לנהל שיח מקצועי ותקנה עברית ברמה הנדרשת לאקדמיה.
- מבחן בעל פה בבגרות בחלק של השפה הדבורה על ידי בוחן חיצוני, בדומה לאנגלית, בהתאם למספר יחידות הלימוד, כדי להגדיל את מהימנות הבחינה ולעודד את התלמידים להשקיע בחלק זה.
- בהמשך להמלצות הקודמות, היעד המרכזי עד שנת 2030 יהיה: 90% מבוגרי מערכת החינוך הערבית ייגשו לשלוש יחידות ולפחות מחציתם ייגשו לחמש יחידות. כדי להבטיח השגת יעד זה יש לקבוע יעדים מדידים לרמת העברית לאורך כל שנות הלימוד החל מהיסודי, כך שיתקיים מעקב שוטף אחר רמת העברית של התלמידים. מדידת ההתקדמות בשפה העברית באופן שוטף תאפשר לתלמידים להתקדם בהתאם לרמתם ולרמה הנדרשת, וכן תאפשר לאתר תלמידים מתקשים ולתמוך בהם כך שיעמדו ביעדים לפי גילם.
- התאמת התכנים התרבותיים, ההיסטוריים והלאומיים של לימודי העברית והדגשת הדומה לשפה הערבית כדי ליצור הזדהות ולהגביר את המוטיבציה ללימוד השפה.

⁴⁰ המלצות אלו הוצגו בפני אגף התקציבים במשרד האוצר וזכו בתמיכתו. גם בשולחן עגול של מכון אהרן בנושא "פערים במערכת החינוך וחסם השפה העברית" הייתה תמיכה גורפת מצד המשתתפים בהמלצות אלו.

- חינוך לא פורמלי: הקניית שפה יעילה יותר ככל שהחשיפה אליה מרובה יותר. לאור החשיפה הנמוכה לעברית של תלמידים בחינוך הערבי מעבר לשעות הלימודים בבית הספר או ממליצים להגביר את החשיפה לעברית על ידי פעילויות בחינוך הלא-פורמלי – הן בשעות אחר הצהריים ובימי החופשה מבתי הספר והן כשעות העשרה במסגרת הלימודים הבית-ספריים – שתועברנה על ידי מדריכים דוברי עברית ברמת שפת אם, שתהיינה משותפות עם תלמידים ממערכת החינוך העברי ומתמשכות על פני כל השנה. למפגשים משותפים אלו צפויה תועלת נוספת של היכרות קרובה יותר בין האוכלוסיות כבר מגיל צעיר, ולא רק בכניסה לשוק העבודה ולאקדמיה.
  - שילוב מרצים אורחים ומתנדבים דוברי עברית בתוכנית הלימודים השוטפת, להגברת החשיפה הן לשפה העברית והן לתרבות ולחיי היומיום של השכנים היהודים.
  - שילוב מורים דוברי עברית ברמת שפת אם להוראת עברית דבורה, ובעדיפות למורים שאינם דוברי ערבית. על מנת ליצור שיתוף פעולה פורה בין המורים הקיימים למורים שיצטרפו להוראת העברית הדבורה או ממליצים לקיים השתלמויות משותפות שתהווה הכנה ובסיס לעבודה המשותפת, וכן להגביר את החשיפה לעברית של המורים הערבים לעברית על ידי שילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודיים.
  - המורים לעברית בחברה הערבית זקוקים למיומנויות וכלי הוראה ייעודיים להוראת העברית כשפה שנייה/זרה. משום כך או ממליצים לקיים השתלמויות למורים הקיימים ובנוסף להגדיר את הוראת העברית בחברה הערבית כמסלול הכשרה ייעודי במהלך רכישת התואר בהוראה.
  - פיתוח תכנים וכלים דיגיטליים מותאמים לשלבים השונים כדי לסייע בלימוד השפה על ידי העשרה ולימוד בדרכים יצירתיות ומותאמות לשיטות ההוראה המודרניות, אשר יסייעו בין היתר בהפחתת העלויות לטווח הארוך.
- לצד השינוי וההשקעה הנדרשים במערכת החינוך אשר את פירותיהם נראה בטווח הבינוני והארוך, יש למצוא פתרונות גם עבור האוכלוסייה הבוגרת, לאחר גיל התיכון, אשר חוסר הבקיאיות בעברית מהווה חסם משמעותי עבורה בהשתלבות בשוק העבודה. בהינתן התרומה המשמעותית של שיפור העברית בקבוצת אוכלוסייה זו לתוצר על ידי הגדלת שיעור ואיכות התעסוקה או ממליצים על השקעת משאבים ליצירת קורסים והכשרות ללימוד עברית למבוגרים, והתאמת הרמה והתוכן של הכשרות אלה לצרכים בשוק העבודה, במטרה להעלות את שיעורי התעסוקה, בעיקר בקרב הנשים, ולהשיג את יעדי התעסוקה שהוצבו בוועדת התעסוקה 2030,⁴¹ ובמטרה להעלות את איכות התעסוקה בקרב הנשים והגברים.

⁴¹ משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2020), "הוועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת שנת 2030: דו"ח מסכם".